

NAHVİN MÜSNED, MÜSNED İLEYH VE İSNÂD TERİMLERİ[∨]

THE GRAMMATICAL TERMS AL-MUSNAD, AL-MUSNAD İLAYHI AND AL-ISNÂD

Aryeh LEVIN*
Çev. Ömer KARA**

Abstract

In the works of the Arap grammarians we find two essential views of the *musnad* and the *musnad ilayh*: the ancient view held by Sibāwayh (eighth century) and most likely by al-Mubarrad (ninth century), and the later view which prevails in the sources beginning with the tenth century. According to Sibāwayh and al-Mubarrad, both the *musnad* and the *musnad ilayh* are two indispensable parts of the sentence. Sibāwayh's criterion for the distinction between the *musnad* and the *musnad ilayh* is their sequence in the sentence, and not their syntactic function: the *musnad* is the first indispensable part of the sentence, and the *musnad ilayh* is the second indispensable part. In the later sources, from the tenth to the fifteenth centuries, the attitude to the *musnad* and the *musnad ilayh* is completely different from that of Sibāwayh. In these sources the term *musnad* denotes the predicate and the term *musnad ilayh* denotes the subject of all types of sentences. In these sources the criterion for the distinction between the two terms is the syntactic function of the *musnad* and the *musnad ilayh* respectively, while the word order becomes irrelevant. In the same sources, *asnada ilā* occurs as a technical grammatical expression meaning "to assign a predicate to a subject". The *masdar* of *asnada ilā*, which is *al-isnād ilā* or *al-isnād* denotes, in these sources, "the assignment of the predicate to the subject".

Key words: *el-Musnad, al-musnad ilayh, al-isnād, asnada ilā, isnād ilā, usnida ilā, Sibāwayh, Arabic Grammar(ians).*

Özet

Arap gramercilerinin eserlerinde, *müsned* ve *müsnedün ileyh* hakkında iki temel görüş bulmaktayız: Sıbeveyhi (8. asır) ve büyük olasılıkla Müberred (9. asır) tarafından benimsenen kadim görüş ve 10. asır ile başlayan kaynaklara hakim olan müteahhir görüş. Sıbeveyhi ve Müberred'e göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh* her biri, cümlenin iki vazgeçilmez unsurudur. Sıbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* arasındaki ayırım için kriteri, cümledeki tertipleridir; gramatik fonksiyonları değildir: *Müsned*, cümlenin birinci vazgeçilmez unsuru; *müsnedün ileyh* ise cümlenin ikinci vazgeçilmez unsurudur. 10. asırdan 15. asra kadarki müteahhir kaynaklarda, *müsned* ve *müsnedün ileyh* yaklaşım, Sıbeveyhi'ninkinden tamamıyla farklıdır. Bunlarda, *müsned* terimi, yüklemi, *müsnedün ileyh* terimi ise tüm cümle tiplerinin öznesini karşılamaktadır. Bu kaynaklarda iki terim arasındaki ayırımın kriteri, sırasıyla *müsned* ve *müsnedün ileyh*in gramatik fonksiyonudur; kelimelerin tertibi önemsiz bir konu olarak değerlendirilir. Aynı kaynaklarda, *esnede ilā*, "bir yüklemi bir özneye *isnād* etmek" anlamıyla teknik gramatik bir ibare olarak geçmektedir. *Esnede ilā*nın mastarı olan *el-isnād ilā* veya *el-isnād*, bu kaynaklarda, "yüklemin özneye *isnād*ını" ifade etmektedir.

Anahtar kelimeler: *el-müsned, el-müsnedü ileyh, el-isnād, esnede ilā, isnād ilā, üsnide ilā, Sıbeveyhi, Nahiv(ciler).*

[∨] {Makalenin orijinal ismi, "The Grammatical Terms Al-Musnad, Al-Musnad İlayhi and Al-Isnād" şeklinde olup *Journal of the American Oriental Society*, vol. 101, no. 2 (Apr.-Jun., 1981), s. 145-165'de yayınlanmıştır. Çev.}

* Hebrew University, Jerusalem (Kudüs).

** YYÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. (e-mail: omerkara-erzurumi@hotmail.com) {Metnin çevirisinde ingilizce orijinalindeki makale tekniği ve biçimselliği açısından bazı durumlar, yaygın akademik geleneğimize uyarlanmıştır. Örneğin latinize edilen Arapça metinler asıyla yazılmış; normal ve köşeli parantezlerin çok yoğun olması hasebiyle parantezli bazı metinler; sadece italikle vurgulanan bazı ibareler, tırnak içerisine alınmıştır. Transkripsiyon sistemi bize uydurulmuş olup özel isimlerin ve bazı kavramların başındaki el takıları hafzedilerek kullanılmıştır. Terim düzeyinde bazı kelimelerin lazimite ifadelerindeki hareke yerine kullanılan harfler hafzedilmiştir (*müsnedün ileyhi* ibaresinin *müsnedün ileyh* şeklinde yazılması gibi). Ayrıca metin içerisinde yazarın kendi çalışmasının çeşitli yerlerine yaptığı referanslarda kullandığı "below (aşağı) ve above (yukarı)" ibarelerinin tercümesi yerine "çalışmamız" kısaltması tercih edilmiştir. Ayrıca metin içerisinde sıkça kullanılan "i.e." tabirini "yani" diye çevirmek yerine metnin akıcılığı hatırına bazen yani ihmal edilmiş; bazen de (=...) şeklinde yazılmıştır. Metinde bize ait olan açıklamalar {paranteziyle} verilmiş olup çev. kaydı eklenmiştir. Ayrıca dipnot ve kaynakça sistemi, akademik geleneğimize uyarlanmıştır. Dipnot sistemiyle ilgili olarak şu bilgi okuyucu için yararlı olacaktır: Yazarın dipnot sisteminde bir referans şu şekilde tasarlanmıştır: Yazarın ismi, eserin (ciltliyse, roma rakamlı) cilt sayısı, sayfa numarası, (varsa büyük harfle A, B, C...) sütunu ve satır numarası: Örneğin Lane, VI 2470 C, 55-58 [=Lane, VI. Cilt, 2470. sayfa, C sütünü ve 55-58. satırlar] (çev.)}

I. GİRİŞ

10. asır ve sonrası Arap kaynaklarında, *müsned* terimi, yüklem; *müsnedün ileyh* terimi ise özne anlamına gelmektedir (bkz. çalışmamız, IV). Bu terimler, aynı zamanda 8. asırda Sîbeveyhi'nin bilebildiğimiz en eski Arap gramer kaynağı olan *el-Kitâb*'ında geçmekle beraber bu eserde farklı bir anlama sahiptirler. Çünkü Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* görüşü, sonraki nahivcilerin görüşü ile hiç uyuşmamaktadır. Sîbeveyhi'nin bu konudaki tavrı; Wright, Fleischer, Jahn ve Praetorius gibi bazı 19. yüzyıl Avrupalı bilim adamları tarafından tartışılmıştır. Doğru izahın, esas itibariyle Sîbeveyhi'ye referans gösteren müteahhir kaynaklara dayanan Praetorius'un görüşü olduğu görülmektedir (bkz. çalışmamız, II).

10. asır ve sonraki kaynaklar da, *el-Kitâb*'ta geçmeyen *isnâd* terimini sunmaktadırlar. Bu terim, yeni baştan gözden geçirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü 19. asırda yanlış anlaşıldığı görülmektedir (bkz. çalışmamız, V).

8. asırdan 15. asra kadarki kaynaklarda mevcut bilgilere dayanan bu makale, *el-müsned* ve *el-müsnedün ileyh* terimlerini tanımlamaya ve tartışmaya; tarihsel gelişimlerini incelemeye ve orijinal literal anlamlarını izahını sunmaya teşebbüs edecektir.

II. SİBEVEYHİ VE MÜBERRED'E GÖRE MÜSNED ve MÜSNEDÜN İLEYH

2.1. el-Müsned ve el-Müsned İleyh Tanımı

Sîbeveyhi ve Müberred'e göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh*, cümlelerin zorunlu iki parçasıdır. Bu ikisi olmadan bir cümleyi meydana getirmek mümkün olmadığı gibi, onlardan biri, diğeri olmadan var olamaz. Sîbeveyhi, bu görüşü *müsned* ve *müsnedün ileyh* tartışmasının başlarında ifade etmektedir: ¹ “هذا باب المسند والمسند اليه: وهما ما لا يستغني واحد منهما عن الآخر ولا يجد المتكلم منه بدا. فمن ذلك الاسم المبتدأ والمبني عليه وهو قولك عبد الله أخوك، وهذا أخوك. ومثل ذلك قولك يذهب زيد فلا بد للفعل من الإسم كما لم يكن للإسم الأول بد من الآخر في الإبتداء” “Bu, *müsned* ve *müsnedün ileyh* babıdır: Bunlardan biri, bir diğeri olmaksızın [bir cümlede] bulunmazlar ve konuşan şahıs, [bir cümleyi ifade ettiğinde] bunları kullanmak mecburiyetindedir. [*Müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimlerinden] biri, *mübtedâ* olarak var olan ve onun yüklemi olan *isim* [bileşimidir].² “عبد الله أخوك” (=Abdullah, senin kardeşindir) ve “هذا أخوك” (=Bu, senin kardeşindir) örneklerinde olduğu gibi. [*Müsned* ve *müsnedün ileyh*in] benzer bir [bileşimi], “يذهب زيد” (=Zeyd gidiyor) cümlesinde bulunmaktadır. [Bu örnekte], *isim* [*Zeydün*], *fîl* [*yezhebü*] için zorunludur. Aynı şekilde *ibtidâ*³ yapısında ikinci *isim*, ilk *isim* için vazgeçilmezdir.” (Sîbeveyhi I 6, 10-13).

Müsned ve *müsnedün ileyh*in bir cümlelerin varlığı için zorunlu olduğu fikri, aynı zamanda “هذا عبد الله منطلقا” (Bu giden Abdullahtır!) cümle tiplerini ele alan aşağıdaki alıntıda da ifade edilmiştir (Sîbeveyhi I 218, 9-10).⁴ Sîbeveyhi, bu tür cümlelere işaret ederek şöyle demektedir: “عبد الله ولم يكن ليكونا هذا كلاما حتى يبني عليه او يبني على ما قبله فالمبتدأ مسند والمبني عليه مسند اليه” [“هذا عبد الله منطلقا”]

¹ Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* ana tartışması, 3. bölümde mevcuttur (Sîbeveyhi I 6, 10-20). Müberred'in bu terimleri Sîbeveyhi'e benzer tanımlar için bkz. Müberred IV 126, 1-11. Müberred (ö. 898) hakkında bkz. Goldziher 65, 30-66, 4.

² Sîbeveyhi, genellikle isim cümlesinin yüklemine *el-mebniyyü aleyh* (*aleyhi=ale'l-mübtedâ*) olarak isimlendirmektedir.

³ Sîbeveyhi'nin kullanımında *ibtidâ*, bir yüklem alan özne olarak cümlelerin başında bulunan bir ismin içinde bulunduğu sentaktik bir yapıdır. Bu durumda Sîbeveyhi, özneyi *mübtedâ*, yüklemi de *el-mebniyyü aleyh* olarak isimlendirmektedir. Hem özne, hem de yüklem, *ibtidâ* yapısının vazgeçilmezleridir. (Bkz. Sîbeveyhi I 239, 3-5; 6, 10-14; 346, 16-347, 3). Arap nahivcilerinin isim cümlesinin, *isim* veya zamir bir özne ile başlayan bir cümle olduğu görüşüne göre (bkz. Wright II 252, 2-11), biz isim cümlesi yapısının *ibtidâ* yapısıyla aynı olduğunu söyleyebiliriz. Dahası, *ibtidâ*, yani bir ismin cümlelerin başında gelmesi ve bu yüzden de gramer açısından bir başka kelime tarafından etkilenmemesi gerçeği, Sîbeveyhi tarafından gramatik olarak bir şekilde öznel bir konum alan *mübtedâyı* etkileyen âmil olarak değerlendirilmektedir. (Örnek olarak bkz. Sîbeveyhi 222, 18-19; 241, 18-20; 207, 18-20). *İbtidâ*'nın, aynı zamanda *mübtedâ* anlamında kullanıldığı da dikkate alınmalıdır (Örneğin bkz. Sîbeveyhi I 239, 9-12; Müberred IV 126, 4; 6).

⁴ Bu tür cümlelerin tartışması için bkz. Sîbeveyhi I 218, 6-19.

örneğindeki] *hâzâ*, *mübtedâ* olarak geçen bir isimdir [ve zikredilmiştir].⁵ Cümlelerin sonraki kısmı Abdullah ise onun için bir yüklem olarak isnad edilmiştir. Bunun [yani “هذا عبد الله منطلقاً” cümlesinin], [özne *hâzâ*] [*Abdullah*’ı] yüklemi olarak alıncaya veya [yüklem *Abdullah*] [*hâzâyı*] öznesi olarak alıncaya kadar⁶ tam bir cümle olması imkân dahilinde değildir. Çünkü *mübtedâ*, *müsneddîr* [yani birincisi, cümlelerin vazgeçilmez bir unsurudur]⁷ ve yüklem ise *müsnedün ileyhtir* [yani ikincisi, cümlelerin vazgeçilmez bir unsurudur].⁷” (Sîbeveyhi I 218, 10-12).

Müsned ve *müsnedün ileyhten* oluşan cümlelerin bu unsurlarının zorunluluğu, Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ında geçen bu iki terimin üçüncü bir durumunun bağlamından da çıkarsanabilmektedir.⁸

Müsned ve *müsnedün ileyh* terimlerinin yukarıdaki anlamda *umdeye* (cümlelerin vazgeçilmez parçası) benzer bir şekilde kullanıldığı; ⁹ ancak *umdenin* bu vazgeçilmez parçalardan herbirine işaret etmesine karşın, *müsned* sadece zorunlu ilk parçaya; *müsnedün ileyhin* ise ikinci zorunlu parçaya işaret ettiği kaydedilmelidir (bkz. çalışmamız, 2.3.)

2.2. el-Müsned ve el-Müsned İleyhin Farklı Bileşimleri

Bu bileşim aşağıdaki şekillerde geçebilmektedir:

(1) Bir isim cümlesinde, bu tür bir bileşim, “عبد الله أخوك” (=Abdullah senin kardeşindir.) örneğinde olduğu gibi, özne ve yüklemden oluşmaktadır (Sîbeveyhi I 6, 10).¹⁰

(2) Fiille başlayan bir cümlede, *müsned* ve *müsnedün ileyh* birleşimi, “يذهب زيد” (Zeyd gidiyor) örneğinde olduğu gibi *fiil*, yüklem ve öznenen oluşmaktadır (Sîbeveyhi I 6, 12).¹¹

(3) Müberred ve Sîrâfî’ye göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimi, şu şekillerde meydana gelebilmektedir: (a) *Kâne ve kardeşlerinin ismi ve haberi (ismü ve haberu kâne ve ehevâtühâ)*;¹² (b) *Inne ve kardeşlerinin ismi ve haberi (ismü ve haberu inne ve ehevâtühâ)*;¹² (c) Daha sonraki dönemlerde *ef’âlü’l-kulûb* olarak bilinen kategoriye ait olan çift geçişli (yani iki mef’ûl alan) *fiillerin* iki mef’ûlü.^{12 13}

⁵ Buraya “[ve zikredilen]” ifadesinin eklenmesi için bkz. Sîbeveyhi I 239, 8.

⁶ Sîbeveyhi’nin burada kasdettiği şey şudur: “عبد الله منطلقاً” veya “هذا منطلقاً” gibi ifadelerin birleşimi, tam bir cümle değildir. Çünkü bu terkiplerin herbirinde vazgeçilmez bir parça, kayıptır. Jahn’ın “ولم يكن ليكون هذا كلاماً” cümlesinin tercümesi, *hâzâ* kelimesinin yanlış anlaşılmasına dayandığı için, hatalıdır. (bkz. Jahn I/2 324, 20-24.).

⁷ Burada tercüme edildiği şekliyle *müsned* ve *müsnedün ileyhin* anlamı için bkz. çalışmamız 2.3. Ben, Jahn’ın “فالمبتدأ المسند والمبني عليه مسند إليه” ibaresinin tercümesine katılmıyorum. O, bu ifadeyi takib eden ve gerçekte yeni bir konunun başlangıcını yapan cümleyle (bkz. Sîbeveyhi I 218, 12-13) ilişkilendirme argümanında başka bir hata yapmıştır; aynı konuyu tekrar ele alması, Jahn tarafından yanlış anlaşılmıştır (bkz. Jahn I/1 324, 24-27).

⁸ Bkz. Sîbeveyhi I 239, 3-5. Özellikle bu bağlamda şu ibareye bkz. “فالإبتداء لا يكون إلا بمبني عليه.” “[bir isim], yüklemsiz *ibtidâ* [konumunda olmaz.]” (Sîbeveyhi I 239, 4). Başka muhtemel tercüme şöyle olabilir: “*İbtidâ* [yapısı], [öznenin] yüklemi olmaksızın var olamaz.” *Müsned* teriminin *Kitâb*’ta tekrar geçtiği kaydedilmelidir (Sîbeveyhi II 61, 4).

⁹ *Umdenin* anlamı için bkz. İbn Akîl 143, 14; Wright II 250, 17-18; Reckendorf I 13-14.

¹⁰ Bkz. Sîbeveyhi I 6, 10-12; 218, 12; 239, 3-5; Müberred IV 126, 1-4. Bu pasajlarda Sîbeveyhi, özneyi *mübtedâ*, yüklemi de *el-mebniyyü aleyh* olarak isimlendirmektedir. Müberred ise “*el-ibtidâ ve haberuh*” (özne ve yüklemi) ibaresini kullanmaktadır (Müberred IV 126, 4).

¹¹ Sîbeveyhi I 6, 10-14; Müberred IV 126, 1-4.

¹² Bkz. Müberred IV 126, 1-4. Sîrâfî’nin görüşü için bkz. Jahn, I/3 15, 26-28; Jahn I/2 3. bölümün 2. notu, s. 21-22. Arap nahivcilerine göre, *kâne ve ehevâtühâ*, *inne ve ehevâtühâ* ve *ef’âlü’l-kulûb* ile başlayan cümlelerin öncelikli ve birincil yapısının, bir *mübtedâ* ve bir *haberden* oluşan isim cümlesi yapısı olduğu; bu *fiillerin* ve edatların *mübtedâ* ve *haberin* başına getirildiği kaydedilmelidir (Bkz. Levin, 2.5). Örneğin Zemahşerî, bu konuya işaretlerle şöyle demektedir: “أفعال (=kâne ve kardeşleri) de *mübtedâ* ve *haberin* başına gelirler.” (Bkz. Zemahşerî I 19, 1-3). Bu yüzden Müberred, bir *müsned* ve bir *müsnedün ileyh* bileşiminin, “*ما يدخل عليه نحو كان وإن وأفعال العلم والشك*” (kâne, inne ve ilim ve şekk *fiilleri* ve benzerlerinin başına gelmesiyle) (Bkz. Müberred IV 126) oluştuğunu söylediğinde, böyle bir bileşimin, *kâne*, *inne* ve *ef’âlü’l-ilm ve’ş-şek* (=ef’âlü’l-kulûb) gibi [*fiillerin* ve edatların] başına geldiği *mübtedâ* (=ism) ve *haberden* meydana geldiğini kastettiği açıktır.

¹³ Müberred IV 126, 1-5. Müberred, burada bu *fiilleri ef’âlü’ş-şekk ve’l-ilm* olarak isimlendirmektedir (Bkz. Müberred IV 126, 5). Bunlar, aynı zamanda *ef’âlü’l-yakîn ve’ş-şekk* olarak da bilinmektedir (Bkz. Wright II 48, 21-22). *Fiillerin* bu kategorisi için bkz. Wright II s. 47-52.

Kâne ve ehevâtühâ, inne ve ehevâtühâ ve ef'âlû'l-kulûb ile başlayan cümlelerde *müsned* ve *müsnedün ileyh* olarak değerlendirilen cümlenin iki unsuru arasındaki ilişkinin bir isim cümlesindeki özne ve yüklem arasındaki ilişkiye tekâbüle ettiği kaydedilmektedir.¹⁴ Bu iki unsur, *müsned* ve *müsnedün ileyh* olarak değerlendirilmektedir; çünkü, bir isim cümlesinin özne ve yüklemi gibi, bunlar cümlenin yapısı için vazgeçilmezlerdir ve onlardan biri öteki olmadan var olmamaktadır.¹⁵

Bu konuda Sîbeveyhi'nin görüşünün, her ne kadar çok açık bir şekilde ifadelendirmese de, Müberred'inkine benzer olduğu görülmektedir. O, *müsned* ve *müsnedün ileyh*le ilgili ana tartışmasında *kâne* (كان) ve *leyte* (ليت) ile başlayan cümleleri şöyle diyerek zikretmektedir: “عبد الله منطلقا وليت زيدا منطلق لأن هذا يحتاج الى ما بعده كاحتياج المبتدأ الى ما بعده” *İbtidâya*¹⁶ benzeyen durumlar arasında, “كان عبد الله منطلقا” (=Abdullah gitmekteydi.) ve “ليت زيدا منطلقا” (=Keşke Zeyd gitseydi.) gibi örnekler vardır. Çünkü bu [yani yukarıda zikredilen örneklerin öznesi], tıpkı [bir isim cümlesinde] *mübtedâ*nın kendisinden sonra bir unsura ihtiyaç duyduğu gibi kendisinden sonra bir unsura ihtiyaç duymaktadır.” (Sîbeveyhi I 6, 13-14).¹⁷ “وإنما يكون بمنزلة الإبتداء” ibaresi, bu bağlamda¹⁸ “[*müsned* ve *müsnedün ileyh* olma] yani cümlenin iki vazgeçilmez unsuru olması bakış açısıyla *ibtidâya* benzeyen durumlar arasında yer alma” şeklinde açıklanabilir. Bu açıklama, Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* cümlenin biri olmadan diğerinin var olmayacağı (هو ما لا يستغنى واحد منهما عن الآخر) iki unsuru şeklindeki tanımıyla desteklenmektedir. O, aynı fikri, isim cümlesinin özne ve yüklemiyle karşılaştırarak, (كان) ve (ليت)nin *isim* ve *haberleri* için şöyle ifade etmektedir: “لإن هذا يحتاج الى ما بعده كاحتياج المبتدأ الى ما بعده” Bu açıklama doğrusa, Sîbeveyhi'nin *kâne* ve *leyte* [ve “*kardeşleri*”]¹⁹ ile başlayan cümlelerde *isim* ve *haber*in *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimini teşkil ettiğini düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Sîbeveyhi'nin bu tür bir bileşimin, sonraları *ef'âlû'l-kulûb* olarak bilinen *filler*den biri olan *hasibtü* (حسبت/сандим) gibi çift geçişli (iki mef'ûl alan) *filler*in iki mef'ûlünden oluştuğuna inandığı da ihtimal dahilindedir.²⁰

(4) Müberred'e göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimi, bir şart cümlesinin şart ve cevab/cezâ kısımlarının herbirinde de bulunabilir.²¹

2.3. el-Müsned ve el-Müsned İleyh Arasındaki Ayrım

Sîbeveyhi ve Müberred'in *müsned* ve *müsnedün ileyh*in bir cümlenin vazgeçilmez iki parçası olduğunu çok açık bir şekilde ifade ettiklerini görmüştük (bkz. çalışmamız, 2.2). Bununla birlikte, hangi kısmın *müsned*, hangisinin de *müsnedün ileyh* olduğuna karar vermek için çok daha karmaşık bir süreç söz konusudur. Bu problemin çözümü, her ne kadar *müsned* ve *müsnedün ileyh* ana tartışmasında bu konuda herhangi bir şey söylemese de, Sîbeveyhi'nin el-Kitâbında mevcuttur.²² Sîbeveyhi'deki bilgiler,

¹⁴ Bkz. Levin 2.5; 2.6.

¹⁵ Jahn tarafından iktibas edildiği şekliyle bu konudaki Sîrâfî'nin görüşü için bkz. Jahn I/3 15, 27-28 ve Jahn I/2 3. bölümün 2. notu, s. 21-22. Jahn, ayrıca bu konuya işaret etmektedir (Bkz. Jahn I/3 15, 25-28).

¹⁶ *İbtidâ'*nın anlamı için bkz: çalışmamız, dipnot 3.

¹⁷ Bu pasaj, Mosel tarafından yanlış yorumlanmıştır (Bkz. Mosel 222, 1-31). Çünkü bu pasaj, Sîbeveyhi'nin Kitâbının başka bir yerinde de gösterilmiştir. (Örnek olarak bkz. Sîbeveyhi I 346, 16-19; bu metin, Levin tarafından iktibas ve tercüme edilmiştir. Levin, 198-199; Sîbeveyhi I 336, 19-337, 1.

¹⁸ Bkz. Sîbeveyhi I 6, 10-14.

¹⁹ Verilen örneklerde geçen *kâne* ve *leyte* (Sîbeveyhi I 6, 13-14), aynı zamanda “kardeşlerini” de temsil ediyor gözükmektedir (Krs. Sîbeveyhi I 336, 19-337, 1).

²⁰ Bu kanaat, Sîbeveyhi'ye dayanmaktadır (Sîbeveyhi I 336, 19-337, 2).

²¹ Bkz. Müberred IV 126, 1-5. Bu, Müberred'in “*müsned* ve *müsnedün ileyh*in bileşimi, el-mücâzâtta bulunmaktadır.” şeklindeki ifadesinin tek mümkün açıklamasıdır. Reckendorf'a göre, bir şart cümlesinin cezâ kısmını karşılayan (bkz. Reckendorf 483, 22-23) *el-cezâ* ve *el-mücâzât* terimleri, Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ının 245. bölümünde –ki biz burada el-mücâzâtın bu anlamda da kullanıldığını bulabiliyoruz.– (Sîbeveyhi I 386, 16) bir çok defa geçen *el-cezâ* kelimesinden görüleceği üzere, (Sîbeveyhi I 384, 7-389, 5) aynı zamanda tam bir şart cümlesini yani şart ve cezâyı karşılamaktadır.

²² Bkz. Sîbeveyhi I Bölüm 3 (Sîbeveyhi I 6, 10-20). Müberred de, *müsned* ve *müsnedün ileyh* tartışmasında bu konu hakkında hiçbir şey söylememektedir (bkz. Müberred IV 126-135). Bu, ilgili terimlerin *Kitâbü'l-Muktadab*'da Müberred tarafından tartışıldığı tek yerdir.

[temelde öteki kaynaklara dayanan] Praetorius'un, Sîbeveyhi'nin terminolojisinde *müsned*in cümlelerin birinci vazgeçilmez unsuru; *müsnedün ileyh*in ise ikinci vazgeçilmez unsuru olduğu şeklindeki görüşünü desteklemektedir.²³ Buna göre, bir isim cümlesinde,²⁴ özne (*mübtedâ*), *müsned*; yüklem (*el-mebniyyü aleyh*) ise *müsnedün ileyh* iken, bir fiil cümlesinde,²⁵ *fiil*-yüklem, *müsned*; özne ise *müsnedün ileyh* olmaktadır. Her ne kadar Praetorius, bunlara işaret etmese de, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki aşağıdaki noktalar bu açıklamayı desteklemektedir:

(1) Sîbeveyhi, bir isim cümlesinde öznenin *müsned*, yüklemine ise *müsnedün ileyh* olduğunu açık bir şekilde söylemektedir.²⁶ Buna göre, Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* ana tartışmasında geçen "عبد الله أخوك" (Abdullah senin kardeşindir.) örneğinde, (Sîbeveyhi I 6, 11) özne Abdullah, *müsned*; yüklem ehûke ise *müsnedün ileyh*dir.

(2) Her ne kadar Sîbeveyhi açık bir şekilde söylemese de, *müsned* ve *müsnedün ileyh* ana tartışmasından *fiille* başlayan bir cümlede birinci vazgeçilmez parça olan *fiil*-yüklem, *müsned*; ikinci vazgeçilmez parça olan öznenin ise *müsnedün ileyh* olduğunu çıkarsamak mümkün gözükmemektedir: Sîbeveyhi, "يذهب زيد" (Zeyd gidiyor) (Sîbeveyhi I 6, 12) gibi bir fiil cümlesinde, "عبد الله أخوك" (Abdullah, senin kardeşindir.) (Sîbeveyhi I 6, 11) gibi bir isim cümlesinde bulunan bileşime benzer bir şekilde *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşiminin bulunduğu söylemektedir.²⁷ Daha sonra Sîbeveyhi şunları eklemektedir: "فلا بد للفعل من الإسم كما لم يكن للإسم الأول بد من الآخر في الإبتداء" "Tıpkı "زيد أخوك" örneğindeki gibi"²⁸ bir isim cümlesinde ilk ismin [yani *mübtedânın*], ikinci bir isme [yani yüklem] ihtiyaç duyması gibi, ["يذهب زيد" örneğinde] *fiil*, [tam bir cümleyi oluşturabilmek için]²⁹ isme [yani özne Zeyd'e] ihtiyaç duymaktadır." (Sîbeveyhi I 6, 12-12). Burada Sîbeveyhi'nin isim cümlesinin öznesinin yüklem ihtiyacı duyduğu gibi, *fiil* yüklemine de öznesine ihtiyaç duymasını söylemesinden hareketle, onun *fiil* yüklemine, isim cümlesinin öznesine; fiil cümlesinin öznesinin de, isim cümlesinin yüklemine karşılık geldiğine inandığı açıktır. Biraz önce bir isim cümlesinde öznenin (= *mübtedâ*), *müsned*; yüklemine ise *müsnedün ileyh* olduğunu gördüğümüz gibi, bir fiil cümlesinde isim cümlesindeki özneye tekâbülden eden *fiil* yüklemine, *müsned*; isim cümlesindeki yüklem tekâbülden eden nesnenin ise *müsnedün ileyh* olduğu sonucuna varabiliriz.³⁰ Böylece de, *el-Kitâb*'ta bulunan bilgilerin, Praetorius'un Sîbeveyhi'ye göre *müsned*in cümlelerin birinci vazgeçilmez parçası; *müsnedün ileyh*in ise vazgeçilmez ikinci parçası olduğu şeklindeki görüşünü desteklediğini görürüz.

Fiil cümlesinin yüklemine, bir *müsned* olarak, isim cümlesinin öznesine tekâbülden ettiği ve fiil cümlesinin öznesinin ise, *müsnedün ileyh* olarak isim cümlesinin yüklemine tekâbülden ettiği görüşünün, şu iki noktaya dayandığı görülmektedir:

(1) Öge-konumsal benzerlik: Fiil cümlesinin yüklemi ile *mübtedâ*, cümlelerin vazgeçilmez birinci parçası olurken, fiil cümlesinin öznesi ile isim cümlesinin yüklemi, ikinci vazgeçilmez parçası olmaktadır. Sîbeveyhi, kuşkusuz öge konumundaki bu benzerliğin farkındadır; çünkü bir başka yerde o

²³ Bkz. Praetorius 710, 13-711, 28.

²⁴ "İsim cümlesi" terimi, burada Arap nahiv terimi olan *el-cümletü'l-ismiyye* "isimle başlayan cümle" anlamıyla kullanılmıştır.

²⁵ "Fiil cümlesi" terimi, burada Arap nahiv terimi olan *el-cümletü'l-fi'liyye* "fiille başlayan cümle" anlamıyla kullanılmıştır.

²⁶ Sîbeveyhi şöyle demektedir: "فالمبتدأ مسند والمبني عليه مسند إليه" (Sîbeveyhi I 218, 12). Bu ibarelerin yer aldığı alıntı, çalışmamız, II, 2.1'de nakledilmiş ve tercüme edilmiştir.

²⁷ Sîbeveyhi I 6, 10-12.

²⁸ Krş. Sîbeveyhi I 5, 9-10: "ألا ترى ان الفعل لا بد له من الإسم وإلا لم يكن كلاماً" "Fiilin, [bir yüklem olarak] isme ihtiyaç duyduğunu; eğer [bir yüklem olarak ismi almazsa], bir cümle olamayacağını görmez misin?" Burada iktibas edilen metne dikkatimi çeken Profesör H. Blanc'a minnettarım.

²⁹ Bkz. Sîbeveyhi I 6, 10-14.

³⁰ Her ne kadar öteki çıkarsamaları yanlış olsa da (bkz. çalışmamız, dipnot 17), Mosel'in "يذهب زيد" cümlesindeki *yezhebünün*, *müsned*; *zeydünün* ise *müsnedün ileyh* olduğu şeklindeki sözünün doğru olduğunu kaydetmek gerekir (Bkz. Mosel 222, 15-31).

şöyle demektedir: “يقول زيد ذًا” (Zeyd şöyle demektedir) (Sîbeveyhi I 364, 2) tipindeki bir cümlede *yekulî* fiili *mübtedâ* pozisyonunda gelmiştir (=fi *mevzii'l-mübtedâ*).³¹

(2) Fiil cümlesinin yüklemi, tam bir cümle oluşturabilmek için bir tamamlayıcıya ihtiyaç duyan parça olarak *mübtedâya* tekâbül ederken, fiil cümlesinin öznesi de, bu tamamlayıcıyı teşkil eden parça olarak isim cümlesinin yüklemine/haberine denk düşmektedir.³²

Praetorius'un Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki *müsned* ve *müsnedün ileyhin* anlamıyla ilgili görüşü, sonraki bazı kaynaklar tarafından desteklenmektedir:

(1) Praetorius, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında *müsned*in cümlelerin birinci parçası; *müsnedün ileyhin* de ikinci parçası olduğuna işaret ettiği açık bir şekilde söyleyen bir alıntıyı *Lisân*'dan³³ yapmaktadır.³⁴

(2) Sîrâfî'ye (ö. 979) göre,³⁵ Jahn'ın iktibas ettiği gibi, cümlelerin ilk parçası, *müsned* olarak isimlendirilir.³⁶

(3) *Müsned* ve *müsnedün ileyhle* ilgili benimsenen farklı görüşleri tartışan³⁷ Ebû Hayyân el-Gırnatî³⁸ (ö. 1344) de, *müsned*in cümlelerin ilk parçası, *müsnedün ileyhin* ise ikinci parçası olduğu görüşüne işaret etmekte; ancak bu görüşü benimseyen nahivcilerin isimlerini vermemektedir.³⁹

2.4. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında el-Müsned ve el-Müsnedün İleyh Terimlerinin Literal Anlamı

Müsned ve *müsnedün ileyhin* (teknik terim olarak değil,) literal olarak anlamları, herbiri, zıt iki anlama sahip olacak şekilde muğlaktır: (1) “Bir şeyin kendisine dayandığı bir şey”; (2) “Bir şeyin başka bir şeye dayandığı şey”⁴⁰ Bu çelişik anlamlar, bu iki terimin literal anlamının izahıyla ilgili bazı zorlukları ortaya çıkarmaktadır.

Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* görüşüne atıfta bulunan Arap kaynaklardaki bilgilerden hareketle, Sîbeveyhi'ye göre *müsned* teriminin literal olarak “[*müsnedün ileyhin*] dayandığı [cümlelerin parçası]”⁴¹; *müsnedün ileyh* teriminin ise “kendisine [yani *müsnede*] dayanan [cümlesinin parçası]”⁴² şeklinde tefsir edilmesi gerektiğinde Praetorius ile aynı sonuca ulaşabiliriz.

³¹ Bkz. Sîbeveyhi I 364, 1-2. Ayrıca bkz. Sîbeveyhi I 363, 15-16; 364, 5-7. İbn Ye'îş de, *mevzi* yerine *mevki* kelimesini kullanarak bu noktaya işaret etmektedir (Bkz. İbn Ye'îş II 922, 1-6).

³² Bu nokta, Sîbeveyhi'de açıktır (Sîbeveyhi I 6, 10-13 (çalışmamız, 2.1.'de iktibas ve tercüme edilmiştir.).

³³ İbn Manzûr, *Lisân*'ın yazarı olup, 1311 veya 1312 yılında vefat etmiştir (Bkz. El² III 864 B, 15-16).

³⁴ Bkz. Praetorius, 710, 29-33. Bu alıntı, *Lisân*'da geçmektedir. *Lisân* III 223A, 27-223B, 5 (= *Lisân*, Kahire, IV 208, 7-10) ve çalışmamız, 2.4.'de iktibas ve tercüme edilmiştir.

³⁵ Sîbeveyhi'nin en önemli şarihi Sîrâfî hakkında bkz. Blanc 1268, 23-25.

³⁶ Bkz. Jahn I/2 21, 3. bölümün 1. notu. Jahn burada *müsned* yerine *müsnedün [ileyh]* okumasını teklif etmektedir; ancak Praetorius bu öneriyi reddetme konusunda haklıdır (bkz. Praetorius 711, 3-13).

³⁷ Bkz. Blanc 1271, 14-15.

³⁸ Ebu Hayyân 4, 11-16.

³⁹ Ebu Hayyân 4, 11-12. Ebû Hayyân ve diğer iki kaynağın yukarıda zikredilen *müsned* ve *müsnedün ileyhin* sırasıyla cümlelerin birinci ve ikinci kısmı olduğuna işaret ettiklerinde, *müsned*in birinci vazgeçilmez parça; *müsnedün ileyhin* ise ikinci vazgeçilmez parça olduğunu söylemek istediklerine dikkat etmek gerekir.

⁴⁰ *Sened*'in bir eşanlamlısı olarak *müsned*, “bir şeyin kendisine dayandığı, kendisinde dinlendiği veya desteklediği şey” anlamına gelmektedir (Lane IV 1443 B, *sanadun* maddesi); ancak o, *esnede* [şeye] *ilâ*'nın *ism-i mef'ûl*ü olarak “bir şeye dayandırmak” anlamında karşıt bir anlama sahiptir. (Bkz. Lane, “esnedtühu ile'ş-şey” (Onu bir bir şeye dayandırdım; onu bir şeye dayadım veya onu kendi başına bıraktım” (Lane IV 1443 A, No. 4). *Müsnedün ileyh*, *esnede ilân*ın *ism-i mef'ûl* kipidir. *Müsned* kelimesi, bu ibarede, şahıstan mücerred meçhûl olarak anlaşılırsa, *müsnedün ileyhin* anlamı, “bir şeyin kendisine dayandığı şey” şeklindedir (Praetorius 711, 14-16); yok eğer şahsa nispet edilen meçhûl olarak anlaşılırsa, “başka bir şeye dayanan şey” anlamına gelir (Kırs. Praetorius 711, 23-25).

⁴¹ Praetorius, *el-müsnedün* anlamını “das worauf man sich stützt” şeklinde verir (Praetorius 711, 14-16). Ayrıca bkz. Praetorius 711, 14-23.

⁴² Praetorius, *el-müsnedü ileyhin* anlamını “das was auf ihn (den ersten satzteil) gestützt ist” şeklinde verir (Praetorius 711, 23-25).

Fleischer, Sîbeveyhi'ye göre *müsnedün ileyhin müsnedîn* kendisine dayandığı cümlenin bir parçası olduğunu benimseyerek bu ifadeyi ters yüz etmektedir.⁴³ Aşağıdaki noktalar, Fleischer'in yorumunu çürütmekte; Praetorius'u ise desteklemektedir:

(1) Lisân'a göre, Sîbeveyhi'nin hocası Halîl, *müsned* terimi yerine *sened* terimini kullanmıştır.⁴⁴ *Senedîn* anlamı, "desteklemek" veya "bir şeyin kendisine dayandığı, yaslandığı veya onunla kaldığı şey" (bkz. 40. dipnot) olunca; *senedîn, müsnedün ileyhin* kendisine dayandığı cümle parçası olduğu şeklindeki aşağıda yer alan Halîl'in görüşü açıklık kazanır. el-Kitâb'ın nahiv doktrinlerinin bir çoğu, Sîbeveyhi'nin kendisini en büyük otorite olarak değerlendirdiği Halîl'in görüşlerine dayandığı için⁴⁵, Sîbeveyhi'nin bu temel konudaki görüşünün hocasınınkinden farklı olmayacağını kabul edebiliriz. Bu yüzden Kitâb'ta *müsned*'in anlamının, "desteklemek" yani "*müsnedün ileyhin* kendisine dayandığı cümle parçası" anlamıyla *senedle* denk olduğu görülecektir.

(2) Sîbeveyhi'nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* terimlerini konu edinen Lisân'da yer alan aşağıdaki alıntıda, *müsnedün ileyhin müsnede* dayandığı görüşünü buluyoruz:⁴⁶ "وقول سيوييه هذا باب المسند والمسند إليه: "المسند هو الجزء الأول من الجملة والمسند إليه الجزء الثاني منها والهاء من إليه تعود على اللام في المسند الأول واللام في قوله والمسند إليه" وهو الجزء الثاني يعود عليها ضمير مرفوع في نفس المسند لأنه أقيم مقام الفاعل فإن عقدت ذلك الضمير قلت: هذا "باب المسند والمسند إليه" "Sîbeveyhi'nin "هذا باب المسند والمسند إليه" ibaresinin [anlamı], [şöyledir:] *Müsned*, cümlenin birinci kısmı; *müsnedün ileyh* ise ikinci kısmıdır.⁴⁷ *İleyh* kelimesindeki [zahir] *he*, [*ellezî*'ye denk düşen⁴⁸ ve] ilk *müsnede* dahil olan *lâma* işaret etmektedir.⁴⁹ [*Ellezî*'ye denk düşen ve] cümlenin ikinci parçasını karşılayan [bir ifade] olarak Sîbeveyhi'nin *el-müsnedü ileyh* ibaresinde bulunan *lâm'a*

⁴³ Bkz. Fleischer II 88, 14-89, 3. Fleischer, Sîbeveyhi'nin *müsned* kavramını kullanımında, *müsnedün ileyh* kısmını teşkil eden şeyin, şahıstan mücerred meçûl olduğunu düşünmektedir (Fleischer II 88, 29-31).

⁴⁴ Lisân'da aşağıdaki alıntıyı buluyoruz: "قال الخليل: الكلام سند ومسند فالسند كقولك عبد الله رجل صالح فعبد الله سند ورجل صالح مسند إليه" (metin aynen alınmıştır) "Halîl şöyle demiştir: Cümle, *sened* ve *müsned*[den oluşur]. "عبد الله رجل صالح" (=Abdullah, dindar/salih bir adamdır.) örneğinde, Abdullah, *sened*; recülün salihün ise *müsnedün ileyhtir*." (Lisân III 223 B, 5-7). Hemen hemen aynı ibareler, *Tâcûl-Arûs*'ta (18. yüzyıl; bkz. aşağıdaki 98. dipnot) geçmektedir. Sadece "الكلام سند ومسند وغيره يقول" ifadesi yerine *Tâc*, "الكلام سند ومسند إليه" ibaresini vermektedir. *Tâc*, daha ileri bir yorum yapmaktadır: "Öteki insanlar *müsned* ve *müsnedün ileyh* [terimlerini] kullanmaktadırlar." (Bkz. *Tâc* II 384, 3-4). Bu formülasyon, Lisân'da yer almamaktadır.

Halîl'in bu örnekte *müsnedün ileyh*'in, sadece *recülün* değil de, *recülün salihün* olduğunu söylemesi, bir zorluğu meydana getirmektedir; ancak onun bu durumda salihünü, cümlenin varlığı için vazgeçilmez olarak düşündüğü muhtemel gözükmektedir. Çünkü "عبد الله رجل" (=Abdullah bir adamdır.) cümlesinde *recülün* kelimesi kendi başına, Abdullah'ı tanıyan dinleyici için herhangi yeni bir bilgi sunmamaktadır. Çünkü o kişi için, Abdullah'ın bir kadın değil, bir adam olduğu aşikardır. (Gerçi bir kişi, Abdullah'ı tanımayan bir kişinin, *recül* kelimesinden Abdullah'ın çocuk değil, bir yetişkin olduğunu öğrenebileceğini savunabilir.) Krş. İbn Serrâc, I 73, 4-6. İbn Serrâc, "النار حارة" (Ateş, sıcaktır) ve "الثلج بارد" (Kar, soğuktur) gibi ifadelerde, yeni bir bilgi yoktur (لا فائدة فيه) demektedir. Ayrıca Sîbeveyhi'nin şu ifadeyle krş. O, "كان رجل صالحا" demek, imkânsızdır; çünkü bu ifade yeni bir bilgi yoktur: Geçmişte bir zamanda bir adamın yürümüş olacağı herkes tarafından bilinir. (Bkz. Sîbeveyhi I 20, 13-16).

⁴⁵ Blanc şöyle der: Genellikle uzunca iktibaslarda bulunulan Kitâb'ın gramatik doktrinlerinin bir çoğu, Halîl b. Ahmed el-Ferahidî'nin (ö. 791) görüşlerine dayanmaktadır." (Blanc 1268, 30-31). Ayrıca bkz. Blanc 1268, 4. dipnot.

⁴⁶ Bu alıntı, Lisân'ın eski bir baskısını kullanan (Lisân Kahire, IV 208, 7-10) Praetorius tarafından iktibas edilmiştir; ama çevrilmemiştir (bkz. Praetorius 710, 29-33). Yeni baskısında, Lisân III 223 A, 27-223, B, 5'de geçmektedir.

⁴⁷ "الجزء الثاني منها" ibaresinden maksadın, "cümlenin vazgeçilmez birinci kısmı"; "الجزء الأول من الجملة" ibaresinden maksadın ise "onun vazgeçilmez ikinci parçası" olduğu som derece açık olarak görülmektedir.

⁴⁸ İbn Ye'îş'e göre, lâm (اللام)=belirlilik takısı, *ism-i fâ'il* veya *ism-i mef'ûlün* başına geldiğinde, *ism-i mevsûl* olan *ellezîye* denk olarak değerlendirilmektedir. Örneğin "هذا الذي ضرب زيداً" [هذا] "Bu, Zeyd'e vuran kişidir" (İbn Ye'îş I 460, 5-6) ve "هذا المضروب" = "هذا الذي ضرب أو يُضرب" [هذا] "Bu, kendisine vurulan" veya "vurulacak kişidir." (İbn Ye'îş I 460, 6). Bkz. İbn Ye'îş I 459, 24-460, 13). *Müsned* kelimesi, *ism-i mef'ûl* kipinde olduğundan dolayı, lâmin ona eklenmesi, İbn Manzûr tarafından *ellezî* gibi *ism-i mevsûl* olarak değerlendirilmiştir. Cümlenin vazgeçilmez birinci kısmına delalet eden *el-müsned* kelimesinin, siyakronik (eşzamanlı) olarak *sened* (desteklemek) ile eşanlamlı bir *isim* olduğuna (bkz. çalışmamız, 40 ve 44. dipnotlar) ve diyakronik (artzamanlı) olarak *ism-i mef'ûl* şeklinde değerlendirildiğine; öte yandan *el-müsnedün ileyh* terimindeki *el-müsnedîn*, siyakronik (eşzamanlı) olarak aynı şekilde *ism-i mef'ûl* olduğuna dikkat etmek gerekir.

⁴⁹ Yani, metinde geçen *el-müsned* kelimesi, *bâb* kelimesinden sonra gelmiştir.

geline o, *müsned*in bizzat kendisindeki [müstetir]⁵⁰ merfû bir zamire racidir.⁵¹ Çünkü bu zamir, özne/âmil yerine geçirilmiştir.⁵² Şayet bu [müstetir zamiri] bir tekid⁵³ olarak [zâhir zamir] şeklinde kullanırsan, şöyle dersin: *hâzâ babü'l-müsned ve'l-müsned hüve*⁵⁴ *ileyh* (=Bu, *müsnedi* ve ona [yani *müsnede*] dayanan [cümlelerin parçası]nı konu edinen bir bölümdür.)

III. MÜSNEDÜN İLEYHİN CÜMLENİN VAZGEÇİLMEZ BİRİNCİ PARÇASI, MÜSNEDİN İSE VAZGEÇİLMEZ İKİNCİ PARÇASI OLDUĞU GÖRÜŞÜ

Müsned ve *müsnedün ileyh* hakkında farklı görüşler sunan Sîrâfî ve Ebû Hayyân,⁵⁵ bu görüşlerden birine göre, *müsnedün ileyh*in cümlelerin birinci parçası; *müsned*in ise ikinci parçası olduğunu söylemektedirler.⁵⁶ Ne Sîrâfî (Jahn tarafından iktibas edildiği gibi), ne de Ebû Hayyân, bu görüşü benimseyen nahivcilerin ismini vermekte; ne de –bilebildiğim kadarıyla– bu konuda başka ayrımı sunmaktadır.

IV. SONRAKİ KAYNAKLARDA MÜSNED ve MÜSNEDÜN İLEYH

4.1. Müteahhir Kaynaklara Göre Müsned ve Müsnedün İleyhin Anlamı

10. asrın başlarına tekâbüle eden müteahhir kaynaklarda, *müsned* ve *müsnedün ileyh* terimlerinin köklü bir şekilde Sîbeveyhi'den farklılık arzeden yeni bir konsepti ile karşılaşırız. Bu kaynaklarda, *müsnedün ileyh*, özneyi; *müsned* ise hem isim, hem de fiil cümlelerinin yüklemine karşılıkta. Sîbeveyhi'nin aksine, *müsned* ile *müsnedün ileyh* arasındaki ayrım, kelime tertibinin bu ayrımla uyuşmadığı fonksiyonel bir kritere dayanmaktadır. Bu noktalar, aşağıdaki alıntıda sarı bir şekilde görülmektedir:

(1) Sîrâfî, *müsned* ve *müsnedün ileyh* hakkındaki farklı görüşleri tartışırken,⁵⁷ *müsnedün ileyh*in özne; *müsned*in ise yüklem olduğu görüşünü tercih ettiğini şöyle ifade etmektedir: “أجودها وأرضيها أن يكون المسند معناه الحديث والخبر والمسند إليه المحدث عنه وذلك على وجهين: فاعل وفعل واسم وخبر فالفعل حديث عن الفاعل والخبر الحديث عن الاسم فالمسند هو الفعل وهو خبر الاسم والمسند إليه هو الفاعل وهو الاسم المخبر عنه [Müsned ve müsnedün ileyh ile ilgili]” tercihe şayan görüş, *müsned*in anlamının “yüklem” (=el-hadîs ve'l-haber)⁵⁸ ve *müsnedün ileyh*in anlamının ise “özne” (=el muhaddes anh) olmasıdır.⁵⁹ [Müsned ve müsnedün ileyh bileşiminin] iki türü vardır: [Fiil cümlesinde] *fâ'il* ve *fi'l* [bileşimi] ve [isim cümlesinde] *isim* ve *haber* [bileşimi]. *Müsned*, fiil ve haberdir (=yüklem). *Müsnedün ileyh* ise *fâ'il* (=fiil cümlesinin öznesi) ve [isim cümlesinde] özne olan isimdir.” (Jahn I/3 14, 25; 14, 33-35).

⁵⁰ “هذا الضارب وهذا المضروب” (bkz. çalışmamız, 48. dipnot) örneklerinde olduğu gibi, belirlilik takısı (=el-lâm) + takip eden *ism-i fâ'il* veya *ism-i mef'ûl*, mevsûl cümlesi olarak telakki edilmektedir (Bkz. İbn Ye'îş I 460, 4-9). Belirlilik takısı + *ism-i fâ'il* ile ilgili olarak ayrıca bkz. Zemahşeri 57, 4-6; İbn Ye'îş I 467, 16-23). Üçüncü tekil müzekker merfû müstetir zamir, bu tip mevsûl cümlelerinde geçen *ism-i fâ'il* ve *ism-i mef'ûl*de ifade edilmektedir. Bu müstetir zamir, *ism-i mevsûl* olan elleziye eşit olarak görülen lâma racidir (İbn Ye'îş I 468, 16-23). Bu yüzden burada, *el-müsnedü ileyh* teriminin bir parçasını teşkil eden *ism-i mef'ûl* kalıbındaki *müsned*'in, lâma izafeten, merfû müstetir bir zamir içerdiği söylenebilir.

⁵¹ Yani *el-müsnedü ileyh* teriminin bir parçasını teşkil eden *müsned* kelimesinde.

⁵² “قام مقام الفاعل” terimi, Wright tarafından “âmilin yerine getirilen” şeklinde çevrilmiştir (Wright II 269, 26-27).

⁵³ Buradaki *te'kid*'in anlamı için bkz. Zemahşeri 45, 11-15; İbn Ye'îş I 362, 1-20; Wright II 265, 11-22.

⁵⁴ Üçüncü tekil merfû müzekker müstetir şahıs zamiri, *te'kit* olarak isimlendirilen durumdaki serbest (işlevsiz) *hüve* zamiri tarafından vurgulanabilir (Bkz. 53. dipnot). Örneğin “زيد قام هو” “Zeyd kalktı, [evet o! çev.]” (Zemahşeri 45, 14) (Bkz. çalışmamız, 53. dipnotta zikredilen referanslar). Benzer bir şekilde, Lisân'a göre, *hüve*, *müsnedün ileyh* teriminin bir parçası olarak geçen *el-müsned* kelimesinde ifade edilen müstetir zamirin bir tekid olarak gelebilir. Bu müstetir zamir, bu durumda “قام مقام الفاعل” “âmilin yerine geçen” olarak değerlendirilir. (bkz. çalışmamız, 52. dipnot). Çünkü *ism-i mef'ûl*, bir fiilin meçhûl çekiminin bir parçasıdır.

⁵⁵ Bkz. Jahn I/3 14, 18-15, sonuna kadar; Ebû Hayyân 4, 11-16.

⁵⁶ Bkz. Jahn I/3, 15, 5-8; Ebû Hayyân 4, 12-13. Bu kaynakların “birinci parça” ve “ikinci parça” diye söz ettiği şeylerin, cümlelerin birinci ve ikinci vazgeçilmez parçaları anlamında anlaşılması gerektiğine dikkat edilmelidir.

⁵⁷ Bkz. Jahn I/3 14, 18-15, sonuna kadar.

⁵⁸ *Hadîs* ve *haber*in “yüklem” anlamında kullanılması konusunda bkz. çalışmamız, VI.

⁵⁹ *el-Muhaddes anh* ve *el-muhber anhin* “özne” anlamında kullanılması konusunda bkz. çalışmamız, VI.

2) Ebû Hayyân, Elfiyye'ye yazdığı şerhinde şöyle demektedir: “ومنهم من جعل المحكوم عليه هو المسند واليه والمحكوم به هو المسند وهذا الذي نختاره فيكون زيد في قام زيد وزيد في زيد قائم هو المسند إليه ويكون قام وقائم هو المسند” “Onlar [yani nahivciler] arasında öznenin (=el-mahkûm aleyh)⁶⁰ *müsnedün ileyh*; yüklem (=el-mahkûm bih) ise *müsned* olduğuna inanan şahıslar vardır. Bu, bizim de tercih ettiğimiz görüşür. [Bu görüşe göre] “قام زيد” (=Zeyd ayağa kalktı.) [örneğinde] Zeyd; “زيد قائم” (=Zeyd ayaktadır.) [örneğinde] de Zeydün, *müsnedün ileyh* iken, *kâme* ve *qâimün* ise *müsnedd*. (Ebu Hayyân 4, 13-15).

Hem isim hem de fiil cümlelerinde öznenin *müsnedün ileyh*, yüklem ise *müsned* olduğu görüşü, İbn Hişâm (ö. 1360) tarafından da ifade edilmiştir.⁶¹ Bkz. İbn Hişâm, *Şüzûr*, 18, 9'dan sonuna kadar (çalışmamız, 4.3'de iktibas edilmiştir); İbn Hişâm, *Katr*, I 125, 8'den sonuna kadar.⁶²

Zemahşerî (ö. 1144)⁶³ *fâ'il* gibi *mübtedânın* da *müsnedün ileyh* olduğunu belirtir.⁶⁴ İbn Ye'îş'e (ö. 1245) göre,⁶⁵ “ضربا” (iki kişi dövüdü) ve “ضربوا” (onlar dövüdü) *fiil* formlarında muttasıl (bitişik) zamir, *müsnedün ileyh*dir.⁶⁶ Cürcânî (ö. 1413),⁶⁷ *mübtedânın*, *müsnedün ileyh* (ve *muhaddes anh*); *haber*in ise *müsned* (ve *hadîs*) olarak isimlendirildiğini söylemektedir.⁶⁸ Suyûtî'ye (ö. 1505)⁶⁹ göre, *fiil* ve *isim* bir cümlenin vazgeçilmez iki parçasını teşkil ederse, *fiil*, *müsned*; *isim* ise *müsnedün ileyh* olur.⁷⁰

İbn Akîl'e göre (ö. 1367)⁷¹ *müsned* terimi yüklem dışında şu anlamlara gelmektedir:

(1) *Kâne ve ehevâtühâ*'nın mensûb *haberi*, yani “كان زيد ضاربا عمروا” “Zeyd, Amr'ı dövüyordu.” cümlesindeki *dâriben* gibi (İbn Akîl, 213, 16).⁷²

(2) “إن زيدا ضارب عمروا” “Kuşkusuz Zeyd Amr'ı dövüyor.” örneğindeki *dâribün* gibi, *inne ve ehevâtühâ*'nın *haberi*. (İbn Akîl, 213, sonu).⁷³

(3) *Ef'âlül-kulûb* olarak bilinen kategoriye ait olan çift geçişli (iki mef'ûl alan) fiillerin ikinci mef'ûlü. “ظننت زيدا ضاربا عمروا” “Zeydin Amr'ı dövdüğünü sandım.” cümlesindeki *dâriben* gibi. (İbn Akîl, 213, sonu).⁷³

(4) *E'leme* (أعلم) gibi fiillerin üçüncü mef'ûlü. “أعلمت زيدا عمروا ضاربا بكرًا” “Zeyd'e Amr'ın Bekri dövdüğünü haber verdim.” cümlesindeki *dâriben* (ضاربا) gibi. (İbn Akîl, 213, sonu).⁷³

Yukarıdaki tüm durumlarda, *müsned* olarak isimlendirilen kısımla cümlenin öteki parçalarından biri arasındaki ilişki, bir isim cümlesinin öznesi ve yüklemi arasındaki ilişkiye tekâbülmektedir. *Müsned* olarak isimlendirilen kısım, isim cümlesinin yüklemine denk gelen kısımdır.

⁶⁰ *el-Mahkûm aleyh* terimi, özneyi; *el-mahkûm bih* ise yüklemi karşılamaktadır. Bu terimler, aynı zamanda Suyûtî tarafından da kullanılmaktadır (Bkz. Suyûtî I 10, 24). Bu terimler hakkında bkz. Weiss 31, 23-27.

⁶¹ Bkz. Blanc, 1271, 34.

⁶² İbn Hişâm'ın *Katr* I 125, 8'den sonuna kadarki bölümdeki bu konuyla ilgili ifadelerini anlamak için, onun terminolojisine göre, “أ قائم الزيدان؟” (İki Zeyd ayakta mıdır?) (İbn Hişâm *Katr* 128, 17) cümlesinde geçen e-kâimün yüklemine *el-mübtedâ* olarak isimlendirildiğini hatırlamamız gerekir (Kırş. İbn Hişâm *Şüzûr* 179, 7-180, 14). Bu örnekte özne Zeydânî, *fâ'il* olarak isimlendirilmektedir (Kırş. İbn Hişâm *Şüzûr* 158, 1-3; 159, 8-12).

⁶³ Bkz. Blanc 1271, 1-2

⁶⁴ Zemahşerî 13, 4-5.

⁶⁵ Bkz. Blanc 1271, 3.

⁶⁶ İbn Ye'îş I 21, 18-19.

⁶⁷ Bkz. EI² II 602 B, 60-61.

⁶⁸ Cürcânî 2, *el-ibtidâ* maddesi. Özne anlamındaki *muhaddes anh* ve yüklem anlamındaki *hadîs* için bkz. çalışmamız, VI.

⁶⁹ Bkz. Goldziher 142, 26-27.

⁷⁰ Suyûtî I 11, 25-31.

⁷¹ EI² III 698 B, 64.

⁷² İbn Akîl 213, 15-16.

⁷³ İbn Akîl 213, 15-17.

4.2. Müteahhir Kaynaklarda Müsned ve Müsnedün İleyhin Literal Anlamı

Müteahhir kaynaklarda, *müsnedün ileyh* terimi, “bir şeyi ötekine nispet etmek” anlamındaki *esnedehû ilâ* kelimesinin mücerred (=şahsa bina edilmeyen/el-mebniyyü li'l-mechûl) ism-i mef'ûlü olarak açıklanırken,⁷⁴ *müsned* terimi ise aynı *fiilin* muşahhas (=şahsa bina edilen/el-mebniyyü li'l-ma'lum) ism-i mef'ûlü olarak açıklanmaktadır. Literal olarak, *el-müsnedü ileyh*, “bir şeyin kendisine nispet edildiği şey”; *müsned* ise “(bir şeye) nispet edilen şey” anlamına gelmektedir. Bu yüzden *müsnedün ileyh*, özne; yani yüklem kendisine nispet edildiği cümlenin parçası; *müsned* ise yüklem; yani cümlenin özneye nispet edilen parçasıdır. Bu açıklama, Lane'ninki ile uyuşmakta (Bkz. Lane, IV 1444 A, 46-52) ve aşağıdaki mülâhâzâlarla desteklenmektedir:

(1) İbn Cinnî (ö. 1002)⁷⁵ ve İbn Ye'îş, *fâ'ilî* tanımlarken *esnede* (أسند) yerine “nispet etmek” anlamındaki *nesebe* (نسب) fiilini kullanmaktadır. İbn Cinnî şöyle demektedir: “إعلم ان الفاعل عند اهل العربية كل ذلك اسم ذكرته بعد فعل وأسندت ونسبت ذلك الفعل الى ذلك الاسم...” “Bil ki, Arap dilinin nahivcilerinin görüşüne göre, *fâ'il*, bir *fiil*den sonra zikrettiğin her bir *isim*dir ve [aynı zamanda] şu *fiil* şu isme *isnâd* ettiğin/nispet ettiğin şeydir...” (İbn Cinnî, 13, 2-3). Bu konteksteki *esnedte* ve *nesebte* arasındaki uyum, açıktır. İbn Ye'îş, hemen hemen aynı ifadeleri kullanmakta; farklı olarak “*inde ehli'l-arabiyye*” yerine *fi urfi'n-nahviyyin* “nahivcilerin görüşüne göre” ibaresini kaydetmektedir.⁷⁶ *Yünsebü ileyh* yerine *yüsnedü ileyhi* bulduğumuz İbn Ye'îş I, 88, 10-11'e bakınız.

(2) Zemahşerî, kelâm (cümle) terimini şu şekilde tanımlamaktadır: “الكلام هو المركب من كلمتين أسندت” “Cümle, biri diğerine *isnâd* edilen [yüklem olarak *isnad* edilen]⁷⁷ iki kelimeden oluşan [şeydir].” (Zemahşerî, 4, 15-16). İbn Ye'îş, bu tanımları sunarken *tunsebü* fiilini kullanmaktadır: “وتركيب والإسناد أن تركيب كلمات مع كلمة تتسبب إحداها إلى الآخر” “*Terkîbü'l-isnâd*'ın⁷⁸ anlamı, biri diğerine nispet edilecek [şekilde] bir kelimenin diğeri ile terkip edilmesidir.” (İbn Ye'îş, I 22, 23).

İlmü'l-vaz'ın son dönem kaynaklarıyla ilgilenen Weiss'e göre, *mensûb ileyh* teriminin, *müsnedün ileyhin* (özne); *mansûb* teriminin ise *müsnedin* (yüklem) dengi olduğu kaydedilmelidir.⁷⁹ Bu iki terimin, yukarıda zikredilen kullanımda geçen *esnede ilâya* tekâbül eden *nesebe ilâ*'dan geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Literal olarak, *el-mensûbu ileyh*, tıpkı *müsnedün ileyh* gibi, “bir şeye [yani yüklem] nispet edilen şey”; *mensûb* ise, tıpkı *müsned* gibi, “[özneye nispet edilen şey] anlamına gelmektedir.”

4.3. Teknik Nahiv İbareleri Olarak Esnedehû ilâ ve Üsnide ilâ'nın Anlamı

Esnedehû ilâ, teknik nahiv ibaresi olarak el-Kitâb'ta hiç geçmezken, *üsnide ilâ*, “لم يسند إلى مسند” ifadesinde sadece bir kere (emir kipiyle) geçmektedir (Sîbeveyhi, II 61, 3-4).⁸⁰ Sîbeveyhi'nin *müsned* ve

⁷⁴ Bu anlamdaki *esnedehû ilâ* hakkında bkz. *Lisân* XV 53 A, 5-6.

⁷⁵ Bkz. Blanc 1270, 16-17.

⁷⁶ Bkz. İbn Ye'îş I 88, 24-89, 1: *ve esnedte ve nesebte* vb., İbn Ye'îş'te de geçmektedir (İbn Ye'îş 89, 2).

⁷⁷ *Üsnidenin* bu anlamı hakkında bkz. Çalışmamız, 4.3.

⁷⁸ *Terkîbü'l-isnâd*'ın anlamı hakkında bkz. Çalışmamız, V.

⁷⁹ Bkz. Weiss 31, 23-27. Ayrıca bkz. Trumpp 57, 11.

⁸⁰ Sîbeveyhi'nin cümlenin (*sıfat fiil*= *ism-i fâ'il* veya *mef'ûl*, *sıfat*, *edat* gibi) farklı parçalarının durumunu tartışmasında “لم يسند إلى مسند” ibaresi özel *isim* olarak kullanılan belli bileşimler içerisinde geçmektedir (Bkz. Sîbeveyhi II 60, 20-61, 8). Sîbeveyhi, hocası Halîl'e “ضارب رجلاً” (bir adamı döven), “مأخوذ بك” (senden etkilenen), “خير منك” (senden hayırlı olan) bileşimlerindeki hal takısının müzekker özel isimler olarak geçmeleri hakkında sorduğunu zikretmektedir. Halîl'in cevabı, bu bileşimlerin orijinal manalarındaki durumları ile özel isim olarak geçtikleri durumları arasında bir fark olmadığını gösteriyordu. Sîbeveyhi, Halîl'e bu bileşimlerin müennes özel isimler olarak kullanıldıklarında durumlarının nasıl olduğunu sorduğunda (bkz. Sîbeveyhi II 60, 21-23), Halîl şöyle cevap verdi: “لا أدع التنوين من قبل أن خيرا ليس منتهى الاسم ولا مأخوذاً ولا ضارباً إلا ترى أنك إذا قلت ضارب رجلاً أو مأخوذ بك وأنت تبدأ الكلام إحتجت ههنا إلى الخبر كما إحتجت إليه في قولك زيد وضارب ومنك بمنزلة شئ من الاسم في أنه لم يسند إلى مسند” “[Bu durumda] hayren, me'huzen, [dâriben] [bu son kelime, asıl metinde var iken, tercüme metinde ihmal edilmiştir. çev.] ve yüklem (=haber) konumdaki kelimelerden [tam bir cümle oluşturabilmek için] tenvini terketmem. [Görmez misin! Dâriben recülen veya me'huzen bike dediğinde, kelama *ibtidâ* yapmış oluyorsun.] [bu son cümle, asıl metinde var iken, tercüme metinde ihmal edilmiştir. çev.] Zeyd kelimesiyle cümleye başladığında, bir yüklem ihtiyacı duyarsın (Krş. Sîbeveyhi II 60, 16-17). *Dârib* ve *minkenin* [her ikisi], sadece [özel] isimlerin [*dâribün recilün* ve *hayrün minke*] bir parçası olarak ve herhangi bir *müsnedin müsnedün*

müsnedün ileyh görüşüne göre (bkz. çalışmamız, 2.1.-2.3), *üsnide ilâ*, burada “[belli bir *müsnedin*] *müsnedün ileyhi* olmak”; yani cümlenin ikinci vazgeçilmez parçası olmak şeklinde izah edilmektedir. *Üsnide ilâ*’nın benzer bir kullanımının, 18. asırda *Tâcü'l-Arûs* sözlüğünde geçtiği kaydedilmelidir.

10. asırdan 15. asra kadarki kaynaklarda *esnedehû ilâ* fiili, teknik nahiv ibaresi olarak “bir özneye bir yüklem isnad etmek” anlamıyla geçmektedir. Bunun meçhûl kipi *üsnide ilâ* ise, benzer bir şekilde “[bir özneye] yüklem olarak isnad edilmek” anlamında kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekler, *esnedehû ilâ* ve *üsnide ilânın* yukarıdaki anlamda geçişini resmetmektedir.⁸¹ Bu örneklerde *esnedehû ilâ*’nın literal anlamı, “bir şeyi ötekine nispet etmek”tir.

(1) Zemahşerî, “أعطى” (verdi) gibi çift geçişli (iki mef’ûl alan) fiillerin meçhûl kiplerini tartışırken, şöyle demektedir: “ولك في المفعولين المتغيرين أن تسند إلى أيهما شئت تقول: أعطى زيد درهما وكسي عمرو جبة وأعطى درهم” [Çift geçişli (iki mef’ûl alan) fiillerin] iki mef’ûlünün farklı iki varlığı [yani burada iki mef’ûl arasındaki ilişki, isim cümlesindeki özne ile yüklem arasındaki ilişkiye tekâbül etmemektedir.]⁸² karşılması durumunda senin [*fiil*] onlardan herhangi birisi için yüklem olarak isnad etmen gerekir. Şöyle dersin: “أعطى زيد درهما” (=Zeyde bir dirhem verildi.) ve “كسي عمرو جبة” (=Amr’a cübbe giydirildi.)⁸³ [Aynı şekilde şöyle dersin:] “أعطى درهم زيدا” (=Bir dirhem Zeyd’e verildi.) ve “وكسيت جبة عمروا” (=Bir cübbe Amr’a giydirildi.). Ancak [*fiil*]’in bir yüklem olarak anlam açısından *fâ’ili* karşılayan [mef’ûle] isnad edilmesi, tercihe şayandır. [Anlamca *fâ’ili* karşılayan mef’ûl], [*كسي عمرو جبة*] örneğinde] Amr, [cübbeyi] giyen kişi olduğu gibi, [*أعطى زيد درهما*] örneğinde] Zeyd’dir; Çünkü o, alan kişidir.”⁸⁴ (Zemahşerî, I 16, 21-117, 3).⁸⁵ Hem bu bağlamdan, hem de İbn Ye’îş’in izahından *esne* *ilânın* burada nahiv ibaresi olarak geçtiği ortaya çıkmaktadır. Zemahşerî, burada formel (fonksiyonel) nahiv sorusuyla ilgilenmektedir: E’tâ (عطى) gibi çift geçişli (iki mef’ûl alan) fiillerin iki mef’ûlünden hangisi, *fiil* meçhûl/edilgen kiple geldiğinde *fâ’il* olur?⁸⁵ “ولك ان تسند إلى أيهما شئت” ibaresi, bu iki mef’ûlden herhangi birinin *fâ’il* olabileceği anlamına gelmektedir. Çünkü bu durumdaki *fiil*, onlardan birine yüklem olarak isnad edebilmektedir. İbn Ye’îş bu ibareleri şerhederek, çok açık bir şekilde şöyle demektedir: “Onlardan [yani bu iki mef’ûlden] birini *fâ’il* makamına getirebilirsin.”⁸⁶ (İbn Ye’îş, II 983, 9).⁸⁷ Burada hem Zemahşerî, hem de İbn Ye’îş, nahiv terimlerini kullanmakta; aynı görüşü ifade etmektedirler; ancak onlar, bunu iki zıt açıdan yapmaktadırlar. Zemahşerî, *fiil*’in iki mef’ûlden herhangi biri için yüklem olarak isnad

ileyhi olamadığı şeklinde değerlendirilmelidir.” (Sibeveyhi II 61, 1-4). Yani *dâribün* ve *minke* özel isimler olan *dâribün recülün* ve *hayrun minkenin* bir parçasını oluşturduklarında, *müsnedün ileyh* olarak gelemezler. Aynı şekilde, *hayr*, *me’huz* ve *dârib*, yukarıda zikredilen özel isimlerin bir parçasını teşkil ettiklerinde, isim cümlesinde *müsnedi* karşılayan bir *mübtedâ* olarak gelemezler.

⁸¹ Lane, *üsnide ilânın* özel gramatik anlamda geçtiğine dikkat çekmektedir. Lane IV 1443 A, 56-60’da, aşağıdaki ifadeyi buluyoruz: “أسند الفعل إلى زيد”, “قام زيد”, “ضرب زيد” ve “زيد قام” ifadelerindeki *fiil* hakkında söylenmiştir ki, anlamı, ilgili *fiil*’in, Zeyde nisbet edildiğidir.”

⁸² Bazı Arap gramercileri, “عبد الله منطلق” tipi bir isim cümlesinde “yüklemin, özneye aynı şey olduğunu” yani yüklemle özne gibi aynı şeyi karşıladığını söylemektedirler (Örnek olarak bkz. Sibeveyhi I 239, 5-8). Aynı şekilde, bir cümlenin iki parçası arasındaki ilişki, bir isim cümlesinin özne ve yüklemi arasındaki ilişkiye tekâbül ederse, gramerciler, “bu iki parçanın aynı şeyi karşıladığını” da ifade etmektedirler. Örneğin İbn Ye’îş’in *ef’âlül-kulûbün* iki mef’ûlü hakkındaki sözlerine bkz (İbn Ye’îş II 968, 8-10; 968, 22-969, 16; 983, 5-7). Bunun tam tersine, cümlenin iki parçası arasındaki ilişki, isim cümlesinin özne ve yüklemi arasındaki ilişkiye tekâbül etmezse, bu iki parçanın birbirinden farklı olduğu söylenmektedir. Örneğin İbn Ye’îş, e’tâ (عطى) gibi *fiillerin* iki mef’ûlüne atfen şöyle demektedir: “[E’tâ gibi *fiillerin*] birinci mef’ûlü, ikinci mef’ûlünden farklıdır.” (İbn Ye’îş II 968, 9-10. Ayrıca bkz. İbn Ye’îş II 968, 8-14). Bu yüzden Zemahşerî’nin bu iki mef’ûl arasındaki ilişkiyi anlatan “المفعولان المتغيران” ifadesi, bir isim cümlesindeki özne ve yüklem arasındaki ilişkiye tekâbül etmemektedir. Yukarıda zikredilen konular hakkında Sibeveyhi’nin görüşü için bkz. Levin 2.5, özellikle 196-202; 97. dipnot.

⁸³ Cübbe: “Çok geniş kollu üst giysi” (Bkz. Hava s. 75).

⁸⁴ Krş. İbn Ye’îş II 968, 10-14.

⁸⁵ *Fiil* meçhûl olduğunda, cümlenin bir parçasının mef’û olması meselesi, Zemahşerî’nin meçhûl *fiiller* tartışmasının nirengü noktasını teşkil etmektedir (Bkz. Zemahşerî 116, 4-117, 3).

⁸⁶ Meçhûl *fiil*’in öznesi, gramerciler tarafından mef’ûl (Örneğin bkz. Sibeveyhi I 10, 16-17) ve de “قامم مقام الفاعل” (*fâ’il* yerine geçen şey) olarak isimlendirilmektedir (Bkz. Wright II 269, 5-10).

⁸⁷ Bkz. İbn Ye’îş II 983, 7-19.

edilebileceğini söylerken, İbn Ye'îş, bu iki mef'ûlden birinin *fâ'il* (=özne) makamına getirilebileceğini söylemektedir.

Zemahşerî'nin benzer bir formel (fonksiyonel) konuyu tartışırken, *esnede ilâ*'nin aynı kullanımını ve İbn Ye'îş'in yorumunun aynısını buluyoruz.⁸⁸

(2) İbn Enbârî (ö. 1181),⁸⁹ *fâ'ili* tanımlarken şöyle demektedir: “إن قال قائل: ما الفاعل؟ قيل: اسم ذكرته” “Biri, “*fâ'ilin* anlamı nedir?” diye sorarsa,* şöyle dersin: *fiilden* sonra zikredilen *isimdir* ki, sen bu *fiili* ona *isnâd* edersin. “قام زيد” (=Zeyd kalktı.) ve “ذهب عمرو” (=Amr gitti.) örneklerinde olduğu gibi.” (İbn Enbârî, *Esrâr*, 34, 12-13).

(3) İbn Hişâm, ismin özelliklerini tartışırken şöyle demektedir: “الثالثة: الإسناد إليه وهو سواء كان المسند فاعلا أو إسما أو جملة فالفاعل كقام زيد فقام فعل مسند وزيد اسم مسند إليه والإسم نحو “زيد أخوك” فالأخ مسند وزيد اسم مسند إليه” “[İsmin] üçüncü [özelliği], *el-isnâdü ileyhtir*.⁹⁰ [*el-İsnâd ileyhin* anlamı], *müsned* [=yüklem] ister, *fiil*; ister *isim*; isterse tam cümle olsun, cümlelerin anlamının kendisiyle tamamlandığı şey'in⁹¹, [yüklem olarak] ona [yani isme] *isnad* edilmesidir. [Yüklem olarak] *fiil*, “قام زيد” (=Zeyd ayağa kalktı.) gibi [örneklerde geçmektedir]: Kâme, yüklem [olarak geçen] bir *fiildir*; Zeyd ise özne [olarak geçen] bir *isimdir*. [Yüklem olarak] *isim*, “زيد أخوك” (=Zeyd, senin kardeşindir.) gibi [örneklerde geçmektedir]: el-Eh (=kardeş), yüklem; Zeyd ise özne [olarak geçen] bir *isimdir*. [Yüklem olarak] cümle, “أنا قمت” (=Ben, ayağa kalktım.) gibi [cümlelerde geçmektedir:] Kâme, bir yüklem olarak birinci tekil şahıs muttasıl zamirine /tu/ *isnad* edilen bir *fiildir* ve kâme+muttasıl zamir/tu/, bir yüklem olarak *ene*'ye *isnad* edilen bir cümle oluşturmaktadır.” (İbn Hişâm, *Şüzûr*, 18, 9-13).

(4) İbn Ye'îş, *fâ'il* ile *mübtedâyı* karşılaştırırken, şöyle demektedir: “وأن الفاعل قد أسند إليه غيره كما...” “...Çünkü [cümlelerin] diğer [bir parçası], [yüklem olarak] *fâ'ile* *isnad* edilmiştir; aynı şekilde [cümlelerin başka bir parçası], [yüklem olarak] *mübtedâyı* *isnad* edilmiştir. Ancak *mübtedânın haberi* (=yüklemi), *mübtedâdan* sonra; *fâ'ilin haberi* ise,⁹² *fâ'ilden* önce gelme [konusunda birbirinden farklılaşmaktadırlar.]” (İbn Ye'îş, I 102, 21-22).

Hem yukarıdaki alıntıdan, hem de İbn Hişâm'dan yapılan iktibastan, “ما تتم به الفائدة” ibaresinin, *müsned* (yüklem) terimiyle aynı anlamda olduğu anlaşılmaktadır.⁹³ Böylece “هو أن يسند إليه ما تتم به” “الفائدة”nin anlamı, aslında ona [yani isme] *isnad* edile[bilen] bir yüklem olan [*el-isnâdü ileyh*'in anlamıdır.]

(5) İbn Akîl'in *fâ'il* tanımında, şu ifadeleri buluyoruz: “فأما الفاعل فهو الإسم المسند اليه فعل على طريقة فعل” “*Fâ'ile* gelince, etken çatılı bir *fiilin* veya aktif bir cümledeki *fiile* benzeyen [cümlelerin bir parçasının]⁹⁴ yüklem olarak kendisine atandığı *isimdir*... *el-müsnedü ileyh fi'lün* ibaresi, “زيد أخوك” (=Zeyd, senin kardeşindir.) [örneğinde]

⁸⁸ Bkz. Zemahşerî 116, 17-21; İbn Ye'îş II 982, 14-22. Ayrıca *yüsnedü ilânın* kullanımı ve benzer bir yorumu için bkz. (Zemahşerî 116, 10-16; İbn Ye'îş 980, 15-982, 4).

⁸⁹ İbn Enbârî hakkında bkz. EI² I 485-486; al-Anbârî Abu'l-Barakât maddesi.

* Yazarın metninde, -baskı hatası olsa gerek- Arapça metnin İngilizce çevirisi eksiktir. Arapça metinden yola çıkarak ilgili metnin tamamını çevirdik. (çev.)

⁹⁰ *el-İsnâd ileyhin* anlamı için bkz. Çalışmamız, V.

⁹¹ “ما تتم به الفائدة”nin bu şekilde çevirisi, fâidenin manalarından birinin “çok güzel bitirilecek şekilde ifadenin söylenmesi suretiyle bir ibarenin tam anlamı” olduğunu söyleyen Lane'a dayanmaktadır (Lane VI 2479 C, 55-58). Fâidenin bu tanımı, farklı kaynaklarda bulunan bilgiler tarafından da desteklenmektedir (Örneğin bkz. İbn Ye'îş I 28, 3-10; 22, 23-23, 1; İbn Hişâm *Katr* I 125, 8-16; İbn Hişâm 38, 15-17; İbn Akîl 2, 12. Bu son iki kaynak, Lane'nin tanımının ikinci kısmı olan “bitirilecek şekilde...” ibaresini desteklemektedir.

⁹² Burada, *haber*in bir fiil cümlesinin yüklemine karşılığında dikkat etmek gerekir. Ayrıca bkz. İbn Ye'îş 23, 8; İbn Serrâc I 39, 7.

⁹³ İbn Hişâm *Katr*, I 125, 16, *haberi* şu şekilde tanımlamaktadır: “والخير هو المسند الذي تتم به معنى الميتدا فائدة” “*haber*, *mübtedâyı* beraber cümlelerin manasını tamamlayan *müsneddür* (=yüklem)”

⁹⁴ İbn Akîl'e göre, literal olarak “*fiile* benzeyen şey” anlamına gelen *şibhü'l-fi'l* (Bkz. Wright II 284, 14), *es-sifatü'l-müşebbehe* (örneğin *hasen* gibi), *ismü'l-fi'l*, *ez-zarf*, *el-car ve'l-mecrur* ve *ef'âliü't-tafâil* olarak bilinen sıfat kategorilerinden biri olan *ism-i fâ'ili* karşılamaktadır (bkz. İbn Akîl 120, 9-12).

yüklem ehûke'ye *isnâd* edilen Zeydün [öznesi] gibi veya “زيد قام أبوه” (=Zeyd, babası ayakta olandır.) [örneğinde] veya “زيد قام” (=Zeyd ayağa kalktı.) örneğinde bir cümlenin kendisine bir yüklem olarak atandığı [zeyd öznesi] gibi, *fiil*in dışında yükleme *isnâd* edilen her bir özneyi [*fâ'il* kategorisinden] çıkarmaktadır.” (İbn Akîl, 120, 4-7).

İbn Akîl'in kullandığı *üsnide ilân*ın herhangi bir yüklem çeşidinin öznesine *isnâd* edilmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz (İbn Akîl'deki örnekler için bkz. İbn Akîl, 120, 6-12; 121, 10-12).

(6) *Fiil*, İbn Enbârî tarafından “ما أسند إلى شئى ولم يسند إليه شئى” “bir şeye yüklem olarak *isnâd* edilen şeydir; ancak bu şeye başka hiçbir şey *isnâd* edilmemiştir.” şeklinde tanımlanmıştır (İbn Enbârî, *Esrâr*, 6, 13).

5. asırdan 15. asra kadarki müteahhir kaynaklarda *esnede ilâ* fiili ve onun mechûl kalıbı *üsnide ilâ*, -bilebildiğim kadarıyla- özenin yükleme *isnâd*ını değil, yüklemün özneye *isnâd*ını ifade etmektedir. Öte yandan Lane'nin sözlüğünde aşağıdaki ifadeyi buluyoruz: “أستوى زيد وعمرو وخالد في هذا” (metin Lane'den aynen alınmıştır!) ifadesiyle ilgili olarak “وأسند إليه فاعلان فصاعدا” denilir⁹⁵ (bu ibare, TA'da⁹⁶ svy maddesinde geçmektedir.) ki, bu “ona iki veya daha fazla *fâ'il/âmil* *isnâd* edilir.” anlamına gelmektedir (Lane IV 1443 B, 2-4).⁹⁷ Bir 18. asır kaynağı olan *Tâc*'da⁹⁸ *üsnide ilân*ın bu kullanımı, 10. ve 15. asır arası kaynaklardaki *üsnide ilân*ın uygulamasıyla uyuşmamaktadır. Manadaki farklılık, İbn Enbârî'nin *fiilî* “ما أسند إلى شئى ولم يسند إليه شئى” şeklindeki tanımında en güzel şekilde resmedilmiştir.

Tâc'daki *üsnide ilân*ın anlamının, Sîbeveyhi'nin kullanımından ve onun *müsned* ve *müsnedün ileyh* konseptinden etkilendiği görülmektedir. *Tâc*'da bu konuyla ilgili zikredilen tek görüşün, Halîl ve Sîbeveyhi'ye ait olduğu da kaydedilmelidir.⁹⁹ “أسند إليه فاعلان فصاعدا”ın doğru anlamı, şöyledir: “[istevâ], [*müsnedün ileyh* olarak geçen] iki veya daha fazla *fâ'ilün müsnedi* olabilen [bir *fiil*dir].”¹⁰⁰

Lane'nin zikrettiği diğer bir *üsnide ilâ* örneği, tartışılmalıdır. Ona göre, genellikle “*fiil*, Zeyde nisbet edilmiştir.”¹⁰¹ şeklinde anlamlandırılan “أسند الفعل إلى زيد” ibaresine işaret ederek, Lane şöyle demektedir: “Alışılmadık bir üslupla, “سلبت زيدا ثوبه” sözündeki *fiille* ilgili olarak (ibare Msb'da slb maddesinde geçmektedir.) bu örnekte “*fiil*, Zeydi nesne olarak almıştır” anlamına geldiği söylenmektedir (Lane IV 1443 A, 60-1443 B, 1). Lane'nin buradaki *üsnide ilâ*yla ilgili açıklaması, reddedilmelidir; çünkü bu, şu hatalı faraziyeye dayanmaktadır: “أسند الفعل إلى زيد” ibaresi için kendisine referans gösterdiği örnek, Feyyûmî'nin metninde geçmemekte ve okuyucu tarafından tamamlanması gerekmektedir.¹⁰² Lane, bu ibarenin “سلبت زيدا ثوبه”¹⁰³ örneğine (yukarıya bkz.) işaret ettiğini farzetmektedir; ama faraziye, büyük bir zorluğu yaratmaktadır. Çünkü bu, *üsnide ilân*ın anlamıyla uyuşmamaktadır. Bu ibarenin “سلبت زيدا ثوبا” (Elbise, Zeyd'den çalındı.) örneğine işaret ettiğini farzetmek, daha uygun düşecektir. Böylece *üsnide ilâ* fi'lü ilâ zeydün, tıpkı *üsnide ilân*ın mechûl kalıplı bir *fiil*in öznesine bir yüklem olarak *isnâd* edilmesi gibi, burada normal anlamıyla kalacaktır.¹⁰⁴

⁹⁵ TA= *Tâcû'l-Arûs* (Bkz. Kaynaklar, *Tâc*).

⁹⁶ *Tâc*, Lane'nin alıntısında olduğu şekliyle hâzâ yerine kezâ ibaresine sahiptir (Bkz. *Tâc* X 187, 33-34).

⁹⁷ Lane'nin örneğinin alındığı tam metin için bkz. *Tâc* X 187, 33-34). Benzer bir örnek de, *Tâc* X 188, 40'da geçmektedir: “وَأَسْتَوَى قَدْ يَسْنَدُ إِلَيْهِ فَاعْلَانُ فَصَاعِدًا”.

⁹⁸ *Tâc*'ın yazarı, Murtezâ ez-Zebîdî 1791 yılında vefat etmiştir (Bkz. Goldziher 154, 30-155, 3).

⁹⁹ Bkz. çalışmamız, 44. dipnot.

¹⁰⁰ Sîbeveyhi'ye göre *müsned* ve *müsnedün ileyh*in manaları için bkz. çalışmamız, 2.1-2.4.

¹⁰¹ Bkz. çalışmamız, 81. dipnot

¹⁰² Bkz. Feyyûmî 136, slb maddesi (Msb=Feyyûmî).

¹⁰³ Feyyûmî'nin metnine göre, sevbühü burada yer almamaktadır. Çünkü Feyyûmî, sevb kelimesini *temyiz* olarak mensûb yapmıştır (Bkz. Feyyûmî 136, slb maddesi). *Temyiz* olarak geçen bir ismin, daima belirsiz (nekra) olması gerekir (Örnek olarak bkz. İbn Akîl 180, 14-17; Wright II 122, son-123, 3). Lane'da ise *sevbühü* yerine *sevben* şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁴ Bkz. çalışmamız, 4.3. Ayrıca bkz. Zemahşerî 116, 3-5.

4.4. Müsnedün İleyh'in esnede ilâ'nın *ism-i mef'ûl* kalıbı olarak kullanımı

Müteahhir kaynaklarda *müsned ilâ*, “bir yüklemi bir özneye *isnâd* etmek” (Bkz. çalışmamız, 4.3) anlamıyla *esnede ilân*ın malum *ism-i mef'ûl*ü olarak geçmektedir. Aşağıdaki örnekler, *müsned ilân*ın bu kullanımını resmetmektedir:

(1) “¹⁰⁵قد تحذف التاء من الفعل المسند الى مؤنث حقيقي من غير فصل وهو قليل جدا حكى سيبويه؟ قال فلانة” “Bazen üçüncü müennes tekil şahıs zamir, her ne kadar *fiil*, [bir kelime veya sonek ile] öznenen ayrılmamış ise de, hakiki müennes olan bir özneye yüklem olarak *isnâd* edilen *fiil*den hazfedilir. Bu türün örnekleri, çok nadirdir. Sibeveyhi, “قال فلانة” (=falanca [bayan] şöyle dedi.) örneğini aktarmaktadır (İbn Akîl, 124, 15-16).

(2) İbn Hişâm, bir isme yüklem olarak *isnâd* edilen farklı yüklem türlerini zikrederken, şöyle demektedir: ¹⁰⁶ “والجملة نحو أنا قمت فقام فعل مسند الى التاء وقام والتاء جملة مسندة الى أنا” “Cümle, [bir yüklem olarak] “أنا قمت” (=kalktım) gibi örneklerde geçmektedir: Kâme, birinci tekil muttasıl zamir –tu’ya yüklem olarak *isnâd* edilen bir *fiil*dir. Ayrıca kâme+ muttasıl zamir –tu, ene’ye yüklem olarak *isnâd* edilen bir cümle oluşturmaktadır.” (İbn Hişâm, *Şüzûr*, 18, 12-13). Burada *esnede ilâ** (yukarıya bkz.) yerine gelen *müsned ilâ* örneği, *müsned ilâ*’nın bu anlamda şahsa bağlı *ism-i mef'ûl*üdür; çünkü şahıstan mücerred *ism-i mef'ûl*, çekimsizdir.¹⁰⁷

Birinci tekil müzekker muttasıl zamir, bazen yukarıdaki anlamda *müsned ilân*ın sonuna ek olarak getirilmektedir. Bu şekilde oluşturulan *müsnedün ileyh* ifadesi, şahsa bağlı *ism-i mef'ûl*üdür ve yapısal olarak şahıstan mücerred *ism-i mef'ûl* olan teknik terim “özne” *müsnedün ileyhten* ayırt edilmelidir (Bkz. çalışmamız, 4.2). Aşağıdaki örnekler, *müsnedün ileyh*in teknik bir terim olarak değil, aksine “bir yüklemi bir özneye *isnâd* etmek” anlamıyla *esnede ilân*ın şahsa bağlı *ism-i mef'ûl*ü olarak geçişini resmetmektedirler.

(1) الفاعل هو ما كان المسند اليه من فعل او شبهه مقدما عليه أبدا كقولك ضرب زيد وزيد ضارب غلامه وحسن وجهه “¹⁰⁸“*Fâ’il*, sürekli bir şekilde kendisinden önce ona [yani *fâ’ile*] bir yüklem olarak *isnâd* edilen bir *fiil*in veya *şibh-i fiil*in¹⁰⁸ geldiği [cümle parçasıdır.] “ضرب زيد” (=Zey dövü.) ve “زيد” (=Zeyh, kölesi dövendir.) ve “زيد” (=Zeyd, yüzü güzel olandır.) örneklerinde olduğu gibi. *Fâ’il*, gerçekte ref halindedir ve onun merfû olmasına etki eden [cümle parçası] ise, ona yüklem olarak *isnâd* edilen [parçadır].” (Zemahşerî, 11, 7-9).

(2) İbn Ye’îş, “قام زيد” (Zeyd ayağa kalktı.) (İbn Ye’îş, I 89, 14-15), “سيقوم زيد” (Zeyd ayağa kalkacak) (İbn Ye’îş, I 89, 15) ve “هل يقوم زيد؟” (Zeyd ayağa kalkacak mı?) (a.e.: ay.) örneklerine işaret ederek şöyle demektedir: “فزيد في جميع هذه الصور فاعل من حيث أن الفعل مسند اليه ومقدم عليه سواء فعل او لم يفعل” “[Yukarıda verilen örneklerle tasvir edilen] tüm bu cümle tiplerinde Zeyd,¹⁰⁹ *fâ’il*dir. Çünkü *fiil*, bir yüklem olarak ona *isnâd* edilmiştir ve [*fiil*] ondan önce gelmiştir. Zeyd, bu *fiil*i ister yapsın, ister yapmasın.” (İbn Ye’îş, I 89, 15-16).

(3) Bu türün diğer örnekleri, şu kaynaklarda bulunabilir: İbn Cinnî, 10, 3-4;¹¹⁰ İbn Cinnî, 14, 6;¹¹¹ ve Trumpp, 57, 9.¹¹²

¹⁰⁵ Dieterici’nin *fulanetiin* şeklinde tenvinlemesi (İbn Akîl 124, 16), doğru değildir.

¹⁰⁶ Bkz. İbn Hişâm, *Şüzûr* 18, 9-13, 4.3’de alıntılanmış ve tercüme edilmiştir.

* Yazar, “the example *musnad ilâ* which occurs here beside *musnad ilâ*...” ibaresinde *müsned ilâ* tabirinden sonra tekrar *müsned ilâyı* kullanmıştır. Bu, baskı hatası olsa gerektir. Doğrusu ikincisinin *esnede ilâ* olmasıdır ki bu, hem başlıkla, hem de anlatılan ve mukayese edilen şeylerle uyumludur. Biz, ibareyi *esnede ilâ* olarak tercüme metne aldık.(çev.)

¹⁰⁷ Bkz. Wright II 268, 5-23.

¹⁰⁸ *Şibhü’l-fi’l* teriminin anlamı için bkz. çalışmamız, 94. dipnot.

¹⁰⁹ *Suverin* “cümle tipleri” şeklinde çevrilmesi, İbn Ye’îş’in metnine dayanmaktadır (Bkz. İbn Ye’îş I 89, 13-15).

¹¹⁰ Bkz. İbn Cinnî 10, 2-5.

¹¹¹ Bkz. İbn Cinnî 14, 5-7.

¹¹² Bkz. Trumpp 57, 8-10. Fleischer, *el-müsnedü ileyh*’in burada, şahsa bağlı *ism-i mef'ûl* kipinde olduğuna işaret etmektedir (Bkz. Fleischer II 88, 29-89, 3).

V. İSNÂD TERİMİNİN ANLAMI

Wright ve Reckendorf'a göre *isnâd* terimi, özne ile yüklem arasındaki ilişki anlamına gelmektedir.¹¹³ Bununla birlikte müteahhir kaynaklarda bulunan bilgilerin, *isnâd*, "bir yüklemün özneye *isnâd* edilmesi" şeklinde tanımladıkları görülmektedir. Aşağıdaki noktalar, bu tanıma desteklemektedir:

(1) Müteahhir kaynaklarda *esnedehû ilân*ın "bir yüklemi bir özneye *isnâd* etmek" anlamında geçtiğini daha önce görmüştük (bkz. çalışmamız, 4.3). Aynı kaynaklarda, *isnâd ilâ*, bu anlamda *esnedehû ilân*ın mastarı olarak gelen ve "bir yüklemün bir özneye *isnâd*" anlamını ifade eden teknik bir terimdir. *İsnâd ilân*ın bu anlamı, içerisinde *esnede* ve *üsñide ilâ* şeklinde geçen aşağıdaki alıntılarda resmedilmiştir:

1. أعلم ان الفاعل عند أهل العربية كل اسم ذكرته بعد فعل وأسندت ونسبت ذلك الفعل الى ذلك الإسم وهو مرفوع بفعله " " .
"وحيققة رفعه بإسناد الفعل إليه Bil ki, Arap dili gramercilerinin görüşüne göre, *fâ'il*, bir *fîl*den sonra zikredilen her *isim*dir. Ve sen bu *fîl*i bu isme *isnâd* edersin [yani *fîl*i, yüklem olarak isme *isnâd* edersin]. O [yani *fâ'il*], *fîl*inin gramatik etkisinden dolayı merfûdur. Onun merfû olması gerçeği, *fîl*in ona bir yüklem olarak *isnâd* edilmesi sebebiyledir." (İbn Cinnî, 13, 2-4).

2. İbn Hişâm, ismin özelliklerini tartışırken, şöyle demektedir: "الثالثة: الإسناد إليه وهو أن يسند إليه ما تتم...¹¹⁴ به الفائدة سواء كان المسند فعلا أو إسما أو جملة..."

3. İbn Enbârî, *fâ'il*i tanımlarken, şunları söylemektedir: "إن قال قائل: ما الفاعل؟ قيل: إسم ذكرته بعد فعل " " وأسندته ذلك الفعل إليه نحو قام زيد وذمبه عمرو فإن قيل: بماذا يرتفع الفاعل؟ قيل: يرتفع بإسناد الفعل إليه لا " " Birisi, "*fâ'il*, hangi [âmil] vasıtasıyla merfû olur? diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir: [*fâ'il*], *fîl*in ona bir yüklem olarak *isnâd* edilmesiyle merfû olur; yoksa [*fâ'il*in] gerçek anlamda belli bir eylemi icra etmesinden dolayı değil." (bkz. İbn Enbârî, *Esrâr*, 35, 9-11). Burada İbn Enbârî'nin ilk alıntıda "وأسندت ذلك الفعل إليه" ibaresini kullanırken, ikinci alıntıda "بإسناد الفعل إليه" ibaresini kullandığını; böylece de *isnâd ilân*ın "bir yüklemi bir özneye *isnâd* etmek" anlamında *esnede ilân*ın mastarı olarak geldiğini görüyoruz.

4. *Esnede ilâ* yanında *isnâd ilân*ın içerisinde geçtiği diğer örnekler için bkz. İbn Ye'îş, I, 28, 3-6; 92, 1-3.

(2) *el-İsnâd ileyh* terimi, İbn Akîl tarafından *el-ihbâr anh* şeklinde açıklanmıştır.¹¹⁶ Bu, *el-isnâd ilân*ın yüklemün bir özneye *isnâd* edilmesi anlamına geldiğini desteklemektedir. Çünkü *el-ihbâr bih an* bu anlamda İbn Akîl'in *Elfiyye şerhinde* başka bir yerde geçmektedir.¹¹⁷

Li'l-ihbâr anh, yukarıdaki anlamda, İbn Ye'îş tarafından da kullanılmıştır.¹¹⁸ İbn Ye'îş'in Zemaşerî'nin metnindeki *li'l-isnâd* ibaresini burada yüklemi bir özneye *isnâd* anlamına gelen *ehbere bi*

¹¹³ Wright şöyle demektedir: "Onlar [yani *müsned ve müsnedün ileyh*- Bkz. Wright II 250, 6-11] arasındaki ilişki, (bir şeyi ötekine) dayandırma eylemine uygun olarak ve de somut bir *isnâd* ilişkisi olarak *el-isnâd* şeklinde terimleşmiştir." (Wright II 250, 11-14). Reckendorf, *isnâd*ı "Verhältnis zwischen subject und Prädikat" olarak tanımlamaktadır (Reckendorf, I, 10-11). Trumpp'un tanımı da, "Das zwischen dem subject und praedicat statfindende verhältnis heist *isnâd* (die Anlehnung)" şeklindedir (Trumpp 58, 20-22). Fleischer ise buna şu şekilde işaret etmiştir: Demnach ist auch S. 58 Z. 4 v.u. in der definition von al-isnâd umgekehrt zu schreiben: das zwischen dem praedicat und dem subject statfindende verhältnis" (Fleischer II 89, 3-5).

¹¹⁴ Bu alıntının devamı ve çevirisi için bkz. çalışmamız, 4.3.

¹¹⁵ Bu alıntının çevirisi için bkz. çalışmamız, 4.3.

¹¹⁶ İbn Akîl şöyle demektedir: "ومن خواص الإسم النداء نحو يا زيد... والإسناد إليه نحو "زيد قائم" فمعنى البيت: حصل للإسم تمييز عن الفعل والحرف "بالجر... والإسناد إليه أي الإخبار عنه [Elfiyye'deki (bkz. İbn Akîl 3, 16)] beytin anlamı, ismin, cer halini ala[bilirliği olgusundan dolayı] ... ve *el-ihbâr anh* "bir yüklemün ona *isnâd* edile[bilirliği]" manasına gelen *el-isnâdû ileyh* olmasından dolayı *fîl* ve *edattan* ayrılmasıdır (İbn Akîl 4, son-5, 3).

¹¹⁷ Bkz. İbn Akîl 118, 9-14.

an fiilini kullanarak şerhetmiştir.¹¹⁹ *Ehber an*, bu anlamda *esnede ilâya* benzemektedir (bkz. çalışmamız, 4.3); ama İbn Ye'îş I, 23, 1-4'den *esnede ilânın* anlamının, *ehbere andan* daha umûmî olduğu sonucunu çıkarabiliriz: *Ehber an*, sadece ihbârî cümlelerde bir yüklem özneye *isnâd* edilmesini karşılarken,¹²⁰ *esnede ilâ*, ihbârî, nehyî, soru cümleleri gibi tüm cümle tiplerin özne ve yüklemiyle ilgili olarak aynı şeyi karşılarmaktadır.

(3) Müteahhir kaynaklarda *masdaru isnâd*, Zemahşerî'nin metninde “المبتدأ والخبر هما اسمان المجردان” (Zemahşerî, 12, 16-17) veya *terkîbü'l-isnâd* (*isnâdın* oluşturulması) ifadesinde¹²¹ geçtiği gibi, bazen *ilâ* harf-i cersiz geçmektedir. İçerisinde *isnâdın ilâ* harf-i cersiz geçtiği bu tür ifadelerin, *isnâdın* özne ve yüklem arasında ilişkili ifade ettiği intibahı yarattığı görülmektedir. Ancak bilgi kaynakları, *isnâdın*, gerçekte *isnâd ilânın* (veya *isnâd ileyhin*) hafif yoluyla ifadelendirilişi ve esasında manaca onun eşiti olduğuna dair kanıt sunmaktadırlar. Bu, aşağıdaki alıntılarda kolayca görülebilmektedir:

1. وربما قال بعضهم في عبارته: الفاعل ما ارتفع بإسناد الفعل اليه وهو تقريـب وهو في الحقيقة غير جائز لأن الإسناد معنى “.”
 “Bir nahivci, bazen [*fâ'il* terimi ile ilgili] ibaresinde şöyle der: *Fâ'il*, *fiilin* yüklem olarak kendisine *isnâd* edilmesi sebebiyle merfû olan [cümle parçası]dır.¹²² Bu, bir basitleştirme/takrîbî tanımlamadır;¹²³ hakiki anlamda caiz değildir. Çünkü *isnâd*, soyut bir mana iken, *fâ'ile* [gramatik açıdan etki eden] âmil¹²⁴ ise tartışmasız somut bir manadır.”¹²⁴ (İbn Ye'îş, 89, 22-23). Bu alıntının bağlamından, *el-isnâdın* kendisinden önce gelen *isnâdü'l-fi'li ileyhe* [yani ile'l-fâ'il] anlamca eşit olduğu ortaya çıkmaktadır.

2. *Isnâd*'ın *isnâdü'l-fi'l ileyh* [yani ile'l-fâ'il] anlamına geldiğinin en önemli kanıtı, şu alıntıdır: “ومن خواص الإسم جواز الإسناد اليه فالإسناد وصف دال على أن المسند اليه اسم إذ كان ذلك مختصا به لأن الفعل والحرف لا يكون منهما إسناد وذلك لأن الفعل خبر وإذا أسندت الخبر إلى مثله لم تغد المخاطب شيئا إذ الفائدة إنما تحصل بإسناد الخبر إلى مخبر عنه معروف نحو قام زيد وقعد بكر... ولا يصح عن يسند إلى الحرف أيضا شيئا لأن الحرف لا معنى له في نفسه فلم يقد الإسناد إليه ولا معروف نحو قام زيد وقعد بكر...”
 “İsmin özelliklerinden biri, bir yüklem kendisine *isnâd* edilebilirliğidir. *Isnâd* [=yüklem özneye *isnâd*], *müsnedün ileyhin* (=öznenin), sürekli *isim* olmasını ve [bu karakteristiğinin yani *isnâdın*] sadece isme has olmasını ifade eden [ismin] ayırtedici alamettir. Çünkü *fiil* ve *edat* için *isnâd* söz konusu değildir.¹²⁵ *Fiil* ise *haber*dir (=yüklem). Sen bir yüklemi kendisine benzeyen bir şeye *isnâd* ettiğinde, [bir cümlenin] tam anlamını muhataba ulaştırmış olmazsın. Çünkü cümlenin tam anlamı, “قام زيد” (=Zeyd ayağa kalktı) ve “قعد بكر” (=Bekir oturdu.) örneklerinde olduğu gibi, bir yüklem malum bir özneye *isnâdı* suretiyle elde edilir... Yüklem bir edata *isnâdı* da sahih değildir; çünkü edatın kendi başına bir anlamı yoktur. Bu yüzden bir yüklem bir edata *isnâdı* ve bir

¹¹⁸ Bkz. İbn Ye'îş I 106, 1.

¹¹⁹ Bkz. İbn Ye'îş I 101, 11-14. Lane, *ehbere an*huyu “O, ötekine *isnâd* etti.” anlamında zikretmektedir (Lane II 695 C, 15-16).

¹²⁰ İhbârî cümle, İbn Ye'îş ve öteki gramerciler tarafından *haber* olarak isimlendirilmektedir (bkz. İbn Ye'îş I 23, 1-4; Sibeveyhi I 58, 11-14).

¹²¹ Bu ibare, İbn Ye'îş'te geçmektedir (İbn Ye'îş I 22, 23). *Terkîb isnâd* ise şuralarda geçmektedir (İbn Ye'îş 22, 19; İbn Akîl 274, 4, 274, son).

¹²² Bu tür bir görüş, İbn Enbârî tarafından ifade edilmiştir. Bkz. İbn Enbârî *Esrâr*, 35, 9-10; bu, V.'de iktibas edilmiştir.

¹²³ Buradaki *takrîb*, “تقريب على المبتدأ” (yeni başlayanlara onun yakınlaştırılması) (Bkz. Zeccâcî 51, 4-6; 12-13; 49, 13) ve “تقريب وتيسير على المبتدأ” (bkz. İbn Ye'îş Kahire VII 91, 18) ibarelerindeki aynı manada kullanılmıştır. Ayrıca İbn Serrâc'ın “ما يقرب على المتعلم” (öğrencilere onun yakınlaştırılması) ifadesine bkz. İbn Serrâc I 39, 8).

¹²⁴ *Âmil* (çg. *avâmil*), cümlenin belli bir parçasını veya parçalarını gramatik olarak etkileyen faktördür. Arap gramercilerine göre, iki tür *avâmil* vardır: (1) *âmil lafzî* (çg. *avâmil lafziyye*) “sözlü âmil” yani cümlede geçen ve gramatik açıdan cümlenin belli bir parçasını veya parçalarını etkileyen *kâne ve ehevâtihâ*, *inne ve ehevâtihâ* vb bir kelime (Bkz. İbn Ye'îş 101, 6-8). (2) *âmil mane'î* “soyut âmil” veya “sözsüz âmil”, yani cümlede bir kelime olarak geçmeyen; ama soyut bir fikir olan âmil. Gramerciler, *ibtidâ'*nun (bkz. çalışmamız, V) bir manevi âmil olduğunu söylemektedirler. İbn Ye'îş, buradaki yorumuna göre, *fâ'ili* etkileyen âmilin, bizzat *fiilin* kendisi olduğuna ve *fiilin* bir yüklem olarak *fâ'ile* (=isnâdü'l-fi'l ileyh) *isnâd* edilmediğine inanmaktadır (Ayrıca bkz. İbn Ye'îş 189, 18-19). Öne sürdüğü gerekçe ise *isnâdın*, soyut bir fikir olmasıdır; üstelik gramerciler arasında *fâ'ilin* âmilinin, lazfi bir âmil olduğu, bu yüzden de bunun *fiilin* bizzat kendisi olması gerektiği şeklinde genel bir yaklaşımın var olduğudur.

¹²⁵ Yani bir *fiil* veya bir *edat* *isnâd* edilebilecek bir yüklem yoktur.

edatın yüklem olarak cümlenin öteki bir parçasına *isnâd*, tam bir anlama sahip olan [bir cümle] oluşturmaz. Bu sebepten ötürü *el-isnâdü ileyh*,¹²⁶ sadece isme özgü bir özelliktir.” (İbn Ye’îş, I 28, 3-10).

İsnâd’ın *isnâd ileyhe* anlam açısından denk olması görüşü, yukarıda iktibas edilen alıntıda *el-isnâd ileyhin*, yüklem isme *isnâd* edilmesi anlamını ifade etmek için *el-isnâd* yerine kullanılması gerçeğiyle desteklenmektedir.¹²⁷ Bu görüş, aynı zamanda, İbn Ye’îş’in, bir yüklem bir *fîl* veya bir *edat* *isnâd* edilmesinin imkânsızlığı (لأن الفعل والحرف لا يكون منهما إسناد) fikrini ifadelendirirken *isnâd* kullanmasıyla da desteklenmektedir.¹²⁸ *İsnâd*ın öteki açıklamaları, bu bağlam için mümkün değildir.

(4) *İsnâd*ın, *isnâd ilâ* ile anlamca aynı olduğu görüşünü destekleyen bir olgu olarak *isnâd*ın bazı durumlarda *isnâd ilâyla* açıklandığını görüyoruz.

1. Bu açıklamanın en önemli örneği, İbn Ye’îş’in Zemahşerî’nin *mübtedâ* ve *haber* tartışmasına yaptığı şu yorumda bulunmaktadır:¹²⁹ İbn Ye’îş, *ibtidânın*, *mübtedâ* ve *habere* merfû yapma şeklinde gramatik bir etki yapan bir âmil olduğu görüşünü tartışmaktadır.¹³⁰ *İbtidâ* teriminin anlamının izahında, Basra ekolüne mensup bir kısım nahivcinin, *ibtidânın* iki şu iki unsurdan oluştuğunu benimsediklerini söylemektedir: (1) *Mübtedâ* ve *haberin*, *kâne ve ehevâtühâ*, *inne ve ehevâtühâ* ve *ef’âlü’l-kulûb* olarak bilinen *fîller* gibi, *avâmil-i lafziyye* (sözlü avâmil)¹³¹ olarak isimlendirilen âmillerden herhangi biri tarafından etkilenmemiş olması. O, bu birinci unsuru, *et-te’arrî ani’l-avâmilü’l-lafziyye* veya kısaca *et-te’arrî*¹³² ve de *tecrîdühüma ani’l-avâmilü’l-lafziyye* şeklinde isimlendirmektedir.¹³³ (2) *İbtidânın* varlığı için vazgeçilmez öteki unsur ise, *isnâdü’l-haber ileyhtir*; yani *haberin* yüklem olarak *mübtedâyâ* *isnâd* edilmesidir.

İbn Ye’îş, bu *ibtidâ* görüşünün Zemahşerî tarafından da benimsendiğini (bkz. çalışmamız, 130. dipnot) söylemektedir. O, bu görüşü Zemahşerî’nin “وكونها مجردين للإسناد هو رافعهما” “[*Mübtedâ* ve *haberi*] merfû olacak şekilde gramatik olarak etkileyen [âmil], onların [el-avâmilü’l-lafziyye diye bilinen] âmillerden herhangi birisi tarafından gramatik olarak etkilenmedikleri gerçeğidir¹³⁴ ki, böylece de [*haberin*] bir yüklem olarak [*mübtedâyâ*] *isnâd*ı gerçekleşmiştir.” (Zemahşerî, 13, 1) sözlerine işaret ederken zikretmektedir. Bu alıntıda, İbn Ye’îş tarafından verildiği şekliyle, *ibtidânın* iki unsurunun, Zemahşerî tarafından da zikredildiğini; ama İbn Ye’îş’in ikinci unsuru, *isnâdü’l-haber ileyh* şeklinde isimlendirirken, Zemahşerî’nin onu *el-isnâd* şeklinde adlandırdığını görüyoruz. Bu da, *el-isnâd* ve *el-isnâd ilânın*, “bir yüklem özneye *isnâd* edilmesi” şeklinde anlamlarının aynı olduğunun en önemli bir kanıtıdır. *el-İsnâd*’ın fasıl 24’de geçen tüm yerlerde bu şekilde açıklanmasının gerektiği kaydedilmelidir (Zemahşerî, 13, 16-13, 5).¹³⁵ Örneğin, Zemahşerî, “مسند و مسند إليه: من حيث أن الإسناد لا يتأتى بدون طرفين: مسند و مسند إليه” “...Çünkü *isnâd* (=bir yüklem özneye *isnâd*), şu iki parça olmaksızın gerçekleşemez: yüklem

¹²⁶ *el-İsnâd ileyh* burada, bir yüklem on *isnâd*ın [mümkünlüğüdür.]

¹²⁷ Yukarıda iktibas edilen alıntı için bkz. Özellikle, İbn Ye’îş I 28, 3; 28, 9.

¹²⁸ Bkz. İbn Ye’îş I 28, 4-10.

¹²⁹ Bkz. İbn Ye’îş 100, 20-103, 14.

¹³⁰ *İbtidânın* bu görüşü, İbn Ye’îş tarafından şöyle ifadelendirilmiştir: “وذهب البصريون إلى أن المبتدأ يرتفع بالإبتداء وهو معنى ثم اختلفوا” “فيه فذهب بعضهم إلى أن ذلك المعنى هو التعري من العوامل اللفظيات وقال آخرون هو التعري وإسناد الخبر إليه وهو الظاهر من كلام صاحب هذا الكتاب” “Basra ekolünün nahivcileri, *mübtedânın*, *ibtidânın* gramatik etkisinden dolayı merfû olduğunu benimsemişlerdir. *İbtidâ*, soyut bir anlamdır. Sonra onlar [yani Basra gramercileri], onun anlamı [yani *ibtidânın* anlamı] konusunda ihtilaf ettiler. Onlardan bazıları, bu soyut mananın [yani *ibtidânın*] *el-avâmilü’l-lafziyyenin* (bkz. çalışmamız, 124. dipnot) [gramatik etkisinden] [bir cümlenin bir parçasının veya parçalarının] mahrum olduğu şeklindeki görüşü benimsemişlerdir. Bazıları da [Basra gramercileri], [*ibtidânın*] [*el-avâmilü’l-lafziyyenin* gramatik etkisinden] mahrumiyeti ve *haberin* onun yüklemi [yani *mübtedânın* yüklemi] olarak kendisine *isnâd*ı anlamına geldiğini söylemektedirler. Bu, bu kitabın yazarının [yani Zemahşerî’nin] sözleriyle de ifade edilen [görüşür.]” (İbn Ye’îş I 102, 8-10).

¹³¹ Bkz. çalışmamız, 124. dipnot.

¹³² Bkz. İbn Ye’îş I 102, 9.

¹³³ Bkz. İbn Ye’îş I 101, 16.

¹³⁴ *Tecrid*in anlamı hakkında bkz. Zemahşerî 12, 17-19. *el-Avâmilü’l-lafziyye* teriminin anlamı hakkında bkz. çalışmamız, 124. dipnot.

¹³⁵ İbn Ye’îş’in fasıl 24’ü yorumlaması için bkz. İbn Ye’îş I 100, 19-103, 13.

(=*müsned*) ve özne (= *müsnedün ileyh*)” (Zemahşerî, 13, 2); yani onlardan biri olmazsa, bir yüklemün özneye *isnâd*î imkânsızdır. (Aynı bağlamda) bu anlamdaki diğer bir *isnâd* örneği, Zemahşerînin *mübtedâ* ve *haber*i tanımlamasında mevcuttur: “المبتدأ والخبر هما إسمان المجردان للإسناد نحو قولك زيد منطلق” “*Mübtedâ* ve *haber*, “زيد منطلق” (=Zeyd gidiyor) örneğindeki gibi, [*haber*in] bir yüklem olarak [*mübtedâ*ya] *isnâd*î için, [avâmilü’l-lafziyye¹³⁶ olarak isimlendirilen avâmilin gramatik etkisinden] soyutlanmış iki *isimdir*.”¹³⁷ (Zemahşerî, 12, 16-17).

2. Ebû Hayyân el-Gırnatî şöyle demektedir: “[Bu], *isnâd* diye isimlendirilen şeydir ve iki kısma ayrılmıştır: *isnâd lafzî*¹³⁸ ve *isnâd manevî*” (Ebu Hayyân, 4, 16-17). *İsnâd manevî*, Ebû Hayyân tarafından aynı yerde şöyle tanımlanmaktadır: “والمعنوي هو الإسناد إلى مدلول” “الكلمة نحو قام زيد فالمتصف بالقيام ليس اللفظ إنما إتصف به مدلوله وهو الشخص زيد” “[*isnâd*ü’l-] manevînin [anlamı], “زيد” (=Zeyd ağaya kalktı.) örneğinde olduğu gibi, [yüklem] [bir özne olarak geçen] lafzın anlamına *isnâd* edilmesidir. Ayağa kalkma [eylemiyle] nitelenen şey, lafzın [bizzat kendisi] değildir; aksine mananın kendisiyle ifadelendirildiği şeydir; yani şahıstır.” (Ebu Hayyân, 4, 18-19). Burada *isnâd*ü’l-*manevî* ibaresindeki *isnâd* lafzının, yazarın bizzat kendisi tarafından *el-isnâd ilâ* şeklinde açıklandığını görüyoruz.

3. *Terkîbü’l-isnâd* terimi, İbn Ye’îş tarafından şöyle tanımlanmıştır: “والتركيب الإسنادي أن تركيب كلمة مع” “كلمات تنسب إحداهما إلى الأخرى” (İbn Ye’îş, I, 22, 23).¹³⁹ Bu tanımda *el-isnâd* lafzı, *tünsebü ilâ* fiiliyle açıklanmıştır. İbn Ye’îş’in kullanımında *nesebe ilâ*, *esnede ilâ*ya tekâbül ettiği ve hatta bazen *esnede ilâ* yerine kullanıldığı için,¹⁴⁰ *terkîbü’l-isnâd* terimindeki *isnâd*ın, bu yüzden *esnede ilân*ın mastarı olarak geçtiği; böylece de “yüklemün özneye *isnâd*î” şeklinde tefsir edilmesi gerektiği görülmektedir. Buna göre, *terkîbü’l-isnâd*, “bir yüklemün bir özneye *isnâd* edildiği bir gramatik yapı” anlamına gelmektedir.

Hülasa, *el-isnâd ileyh* veya *el-isnâd* terimleri, bir yüklemün bir özneye *isnâd*ını ifade etmektedir. *El-İsnâd ileyh* veya *el-isnâd*ın, ismin özelliklerinden biri olduğu; aynı şekilde ismin, sadece yüklemün kendisine *isnâd* edildiği cümlelerin bir parçası olduğu söylenmelidir. Tersinden bir ifadeyle, hiçbir yüklem, *file* (=fi’l) ve *edata* (=harf) *isnâd* edilemez.¹⁴¹

VI. S-N-D, H-B-R ve H-D-S KÖKLERİNDEN TÜREYEN TERİMLER ARASINDAKİ UYUM

Arap gramercilerinin terminolojisinde, *s-n-d*, *h-b-r* ve *h-d-s* köklerinden türeyen gramatik terimler arasında bir uyum buluyoruz:

(1) Özne, *el-müsnedü ileyh*,¹⁴² *el-muhber anh*,¹⁴³ ve *el-muhaddes anh*¹⁴⁴ olarak isimlendirilmektedir.

¹³⁶ *el-Avâmilü’l-Lafziyyen*in anlamı için bkz. çalışmamız, 124. dipnot. Ayrıca bkz. Zemahşerî 12, 17-18. İlgili yerde *el-avâmil*, *el-avâmilü’l-lafziyye* yerine kullanılmıştır.

¹³⁷ Ayrıca bkz. Zemahşerî 12, 17-13, 2. İbn Ye’îş’in, Zemahşerî’nin *mübtedâ* ve *haber* tanımının yorumu için bkz. İbn Ye’îş 101, 5-14.

¹³⁸ Ebu Hayyân, *isnâd lafzî* terimini tanımlamamaktadır; ancak biz, yüklem, onunla ifade edilen anlama değil de, lafza yani kelimenin bizzat kendisine *isnâd* edildiğinde, bu *isnâd*ın *isnâd lafzî* olduğuna inandığını örneklemelerinden çıkarsayabiliyoruz. Ebû Hayyân’ın *isnâd lafzî* için örnekleri şunlardır: “زيد ثلاثي” (Zeyd, üç harfli bir *isimdir*.); “ضرب فعل ماضي” (ibare aynen alınmıştır!) (darebe, geçmiş zamanlı bir *fiildir*.); “من حرف جر” (min, bir edattır) (Ebu Hayyân 4, 17-18).

Ebu Hayyân’ın “*isnâd*, hem *isnâd ileyh*, hem de *isnâd ilâ ğayrih* şeklinde açıklanabilir.” ifadesi (Ebu Hayyân 4, 10-11), müteahhır kaynaklarda geçtiği anlamıyla *isnâd* terimine işaret etmemekte; bu yüzden de bu kaynaklardaki *isnâd*ın, *isnâd*ün ileyh’in eşiti olduğu şeklindeki faraziyeyle de çelişmemektedir. Yukarıda zikredilen ifade “*müsned* ile *müsnedün ileyh* arasındaki ayırımın kriterinin lafız tertibi” olduğu şeklindeki klasik *müsned* ve *müsnedün ileyh* görüşlerinden alınmıştır (Bkz. Ebû Hayyân 4, 10-13; Bkz. çalışmamız, II ve III).

¹³⁹ Bu tanımın tercümesi için bkz. çalışmamız, 4.2.

¹⁴⁰ Bkz. çalışmamız, 4.2.

¹⁴¹ Bkz. Zemahşerî 4, 20; İbn Ye’îş I 28, 3-10; İbn Akıl 4, son-5; İbn Hişâm 18, 9-13. Ebû Hayyân, ismin bir özelliği olan bu tür *isnâd*ı, *isnâd manevî* olarak isimlendirmektedir (Bkz. Ebû Hayyân 4, 16-19).

¹⁴² Bkz. çalışmamız, 4.1.

(2) Yükleme, *el-müsned*,¹⁴² *el-haber*¹⁴⁵ ve *hadîs*¹⁴⁶ veya *hadîs anh*¹⁴⁷ olarak adlandırılmaktadır.

(3) “Yüklemi özneye *isnâd* etmek”, *esnede ilâ*,¹⁴⁸ *ahbere an*¹⁴⁹ ve *haddese an*¹⁵⁰ ile ifadelendirilmektedir.

(4) “Yüklemin özneye *isnâd*”, *el-isnâd ileyh*,¹⁵¹ *el-ihbâr anh*¹⁵² ve *el-hadîs anh*¹⁵³ olarak isimlendirilmektedir.

Yukarıda zikredilen terimler arasında bir fark olup olmadığını tespit etmek için bir araştırmaya ihtiyaç vardır. İbn Ye’îş’in ifadelerinden onun şöyle düşündüğü anlaşılmaktadır: s-n-d köküne ait terimlerin uygulaması, h-b-r kökünden türeyen terimlerinden daha umûmîdir. S-n-d köküne dayanan terimler, her tür cümlenin özne ve yüklemine işaret ederken; h-b-r köküne ait olan terimlerin, sadece *haber* olarak bilinen ihbârî cümlelerin özne ve yüklemine işaret etmektedir.¹⁵⁴

VII. ÖZET ve SONUÇLAR

Arap gramercilerinin eserlerinde, *müsned* ve *müsnedün ileyh* hakkında temel iki görüş buluyoruz: Sîbeveyhi (sekizinci asır) ve büyük ihtimalle Müberred (dokuzuncu asır) (bkz. çalışmamız, II) tarafından benimsenen kadim görüş ve 10. asrın başlangıcındaki kaynaklarda yaygın olan müteahhir görüş (bkz. çalışmamız, IV). Üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu çok az tanınmaktadır (bkz. çalışmamız, III).

Sîbeveyhi ve Müberred’e göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh*, cümlenin vazgeçilmez iki parçasıdır. Bundan dolayı onlarsız bir cümle teşekkül ettirmek imkânsızdır ve onlardan biri olmadan öteki var olamaz (bkz. çalışmamız, 2.1).

Müsned ve *müsnedün ileyh* bileşimi, Sîbeveyhi ve Müberred’e göre isim cümlesinin özne ve yükleminden; fiil cümlesinin de yüklem ve öznesinden oluşmaktadır (bkz. Yukası, 2.2 (1), (2)). Müberred’e göre, bu tür bir bileşim, aynı zamanda *kâne* ve *ehevâtühânın isim* ve *haberi*; *inne* ve *ehevâtühânın isim* ve *haberi*; daha sonraları *ef’âlî’l-kulûb* diye tanınan kategoriye ait çift geçişli (iki mef’ûl alan) *filler*in iki mef’ûlüyle de teşekkül ettirilebilir (Bkz. çalışmamız, 2.2 (3)). Sîbeveyhi, ayrıca *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşiminin bu durumlarda teşekkül ettiğine inandığı izlenimini vermektedir (Bkz. çalışmamız, 2.2).

Kâne ve *ehevâtühâ*, *inne* ve *ehevâtühâ* ve *ef’âlî’l-kulûb* ile başlayan cümlelerde, *müsned* ve *müsnedün ileyh* olduğu düşünülen cümlenin iki parçası arasındaki ilişkinin, isim cümlesindeki özne ve yüklem arasındaki ilişkiye tekâbüle ettiği kaydedilmelidir. Bu iki parça, *müsned* ve *müsnedün ileyh* olarak değerlendirilmektedir; çünkü aynı şekilde, isim cümlesinin özne ve yüklemi gibi, bunlar cümle yapısının vazgeçilmezleridir ve onlardan biri var olmadan öteki var olamaz. Diğer taraftan *kâne*, *inne* ve

¹⁴³ Örnek olarak bkz. Jahn I/3 14, 34 sonuna kadar (Sîrâfî’nin kullanımı); İbn Enbârî *Esrâr* 30, 22-23; İbn Ye’îş I 23, 7-8; 28, 5, Cürçânî 2, *el-ibtidâ* maddesi.

¹⁴⁴ Örnek olarak bkz. İbn Serrâc I 163, 7; Jahn I/3 14, 15 (Sîrâfî’nin kullanımı); İbn Ye’îş 23, 9; 28, 15.

¹⁴⁵ Genellikle isim cümlesinin yüklemine ifade eden *haber* teriminin, (örnek olarak bkz. Zemahşerî 12, 16; Reckendorf I, 11-12) bazen “قام زيد” (=Zeyd ayağa kalktı.) örneğindeki gibi *fiille* başlayan cümlelerin *fiil* yüklemine karşılığında dikkat etmek gerekir. Bkz. İbn Ye’îş I 23, 4-9; Ayrıca bkz. İbn Serrâc I 39, 10-11.

¹⁴⁶ İbn Serrâc I 63, 7-12; Jahn I/3 14, 25 (Sîrâfî’nin kullanımı); Cürçânî 2, *el-ibtidâ* maddesi.

¹⁴⁷ Bkz. İbn Serrâc I 58, 4; 58, 6; 63, 11; 81, 8.

¹⁴⁸ Bkz. çalışmamız, 4.3.

¹⁴⁹ Örnek olarak bkz. İbn Ye’îş I 101, 11-14; İbn Hişâm *Şüzûr*, 184, 3-5.

¹⁵⁰ İbn Cinnî 10, 6-7; İbn Ye’îş I 28, 15.

¹⁵¹ Bkz. Çalışmamız, V.

¹⁵² Bkz. İbn Akîl 5, 1-3; İbn Ye’îş I, 101, 6. Bkz. çalışmamız, V.

¹⁵³ Bkz. İbn Hişâm *Katr* 3, 11-12; 3, 18-4, 3. Buradaki *el-hadîs*, *isnâd* ve *haber* gibi mastardır. İbn Hişâm *Katr* 3, 18-4, 3, ismin özelliklerinden birinin, bir yüklemine ona *isnâd*ın mümkün olduğu fikrini ifade etmektedir. O, burada bu özelliği *el-hadîs anh* olarak isimlendirirken, bir başka yerde aynı karakteristiği *el-isnâd ileyh* olarak isimlendirmektedir (Bkz. İbn Hişâm *Şüzûr* 18, 9-13).

¹⁵⁴ Bkz. İbn Ye’îş I 22, 23-23, 4. Bkz. çalışmamız, V.

“kardeşleri”nin, tıpkı *ef’âlî’l-kulûb* gibi, *müsned* ve *müsnedün ileyh* olarak değerlendirilmedikleri açıktır; çünkü onlar cümle yapısının vazgeçilmezleri değildir. Bunlar hafzedilirlerse, biz hala *müsned* ve *müsnedün ileyhten* oluşmuş tam bir isim cümlesine sahip oluruz. (bkz. çalışmamız, 2.2).

Müberred’e göre, *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimi, aynı zamanda bir şart cümlesinin şart ve cezâ kısımlarında da var olmaktadır (bkz. çalışmamız, 2.2 (4)).

Sîbeveyhi’ye göre *müsned* cümlelerin birinci vazgeçilmez parçası; *müsnedün ileyh* ise ikinci vazgeçilmez parçasıdır. Bu yüzden “زيد أخوك” (=Zeyd, senin kardeşindir.) tipi bir isim cümlesinde, özne Zeyd, *müsned*; yüklem ehûke ise *müsnedün ileyhtir*. Öte yandan “يذهب زيد” (=Zeyd, gidiyor) tipi bir *fiil* cümlesinde, yüklem yezhebü, *müsned*; özne Zeyd ise *müsnedün ileyhtir* (Bkz. çalışmamız, 2.3). Bu konudaki Müberred’in görüşü hakkında bir şey bilmiyoruz. Sîbeveyhi’nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* arasındaki ayırım için sunduğu kriter, sentaktik fonksiyonları değil, cümledeki tertipleridir. Sîbeveyhi’nin Kitâb’ında bulunan “*müsned* teriminin, cümlelerin vazgeçilmez birinci parçası; *müsnedün ileyh*in ise vazgeçilmez ikinci parçası olduğu” şeklindeki bilgiler, Sîbeveyhi’nin dışındaki öteki kaynaklara dayanan Praetorius’un görüşünü desteklemektedir. Öte yandan bu bilgiler, Lane, Fleischer ve Wright tarafından benimsenen Sîbeveyhi’nin özneyi *müsned*, yüklemi *müsnedün ileyh* olarak isimlendirdiği şeklindeki görüşü çürütmektedir (Bkz. Lane IV 1444 A, 39-42; Fleischer II 88, 14-19; Wright, II 250, 15-16) (Ayrıca bkz. çalışmamız, 2.3).

Ef’âlî’l-kulûbun iki mef’ûlünün, Müberred tarafından *müsned* ve *müsnedün ileyh* olarak değerlendirilmesi gerçeği, son derece önemlidir: Bu, *müsned* ve *müsnedün ileyh*in, zorunlu olarak özne ve yüklem olmadıklarını ispat etmektedir. Bu iki mef’ûl, onlardan her biri cümlelerin kurulması için vazgeçilmez olduğu için, *müsned* ve *müsnedün ileyh* bileşimi de oluşturabilirler. Bunlar arasındaki ilişki, bu durumda bir isim cümlesindeki özne ve yüklem arasındaki ilişkiye tekâbül eder.

Sîbeveyhi’nin *müsned* ve *müsnedün ileyh* görüşüne göre, *müsned*in literal olarak “bir şeyin kendisine *isnâd* edildiği şey” anlamındaki *senedin* eşanlamlısı olarak açıklanması gerektiğini kabul etmek güvenilir gözükmemektedir. Böylece *müsned*in anlamı, “[*müsnedün ileyh* olarak isimlendirilen parçaya] *isnâd* edilen [cümle parçası]dır.” “Bir şeyi ötekinin aleyhine veya lehine *isnâd* etmek” anlamındaki *esnedehü ilânın* şahsa bağlı *ism-i mef’ûl* şekli olan *müsnedün ileyh*’in literal anlamı, “ona [yani *müsne*de] *isnâd* edilen şey”dir. Böylece *müsnedün ileyh*in anlamı, [*müsned* olarak isimlendirilen parçaya] *isnâd* edilen [cümle parçası]dır.” Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ındaki *müsned* ve *müsnedün ileyh*in literal anlamlarının bu izahı, Sîbeveyhi’nin görüşüne işaret eden müteahhir kaynaklar tarafından desteklenmekte; Praetorius’un bu konudaki görüşüyle de uyusmaktadır (Bkz. çalışmamız, 2.4).

*Müsnedün ileyh*in, cümlelerin birinci parçası; *müsned*in de ikinci parçası olduğu görüşü, *müsned* ve *müsnedün ileyh* hakkındaki öteki görüşlere değinen (bkz. çalışmamız, III) Sîrâfî (10. asır) ve Ebû Hayyân (14. asır) tarafından kısaca zikredilmektedir. Her ne kadar bu görüşte *müsned* ve *müsnedün ileyh* terimlerinin anlamı, Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb*’ındakinin ters yüz edilmiş şekli olsa da, bu iki terim arasındaki ayrımla ilgili kriter, aynıdır; *müsned* ve *müsnedün ileyh*in sentaktik fonksiyonlarına değil, cümledeki tertibine dayanmaktadır.

10. asırdan 15. asra kadarki müteahhir kaynaklarda, *müsned* ve *müsnedün ileyhe* karşı takınılan tavır, tamamıyla Sîbeveyhi’ninkinden farklıdır. Bu kaynaklarda tüm cümle tiplerinde *müsned* terimi, yüklemi, *müsnedün ileyh* terimi de özneyi karşılamaktadır. Bu kaynaklarda, iki terim arasındaki ayrımın kriteri, *müsned* ve *müsnedün ileyh*in birbirleri arasındaki sentaktik fonksiyonudur; bu kelimelerin tertibi önemsizdir (bkz. çalışmamız, 4.1).

İbn Akîl’e göre, *müsned* terimi, yüklem dışında, *kâne* ve *ehevâtühânın haberini*, *inne* ve *ehevâtühânın haberini* ve *ef’âlî’l-kulûb* diye bilinen kategoriye ait çift geçişli (iki mef’ûl alan) *fiillerin* ikinci mef’ûlünü ve üç mef’ûl alan *e’leme* gibi *fiillerin* üçüncü mef’ûlünü de karşılamaktadır. Tüm bu durumlarda, *müsned* olarak isimlendirilen parça ile cümlelerin öteki parçalarından biri arasındaki ilişki, isim cümlesindeki yüklem ile özne arasındaki ilişkiye tekâbül etmektedir. *Müsned* olarak isimlendirilen parça, isim cümlesinin yüklemine karşılık gelen şeydir. *Ef’âlî’l-kulûbun* ikinci mef’ûlünün ve *e’leme* gibi *fiillerin* üçüncü mef’ûlünün, *müsned* olarak değerlendirilmesi olayı, *müsned*in zorunlu bir şekilde yüklem olmadığını; hatta bu durumdaki *müsned* olarak isimlendirilen mef’ûlün, tıpkı yüklemle özneye ilişkisi gibi, öteki mef’ûlle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Müteahhir kaynaklarda *müsned* ve *müsnedün ileyh*in literal anlamı da, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*ındaki bu terimlerin literal anlamından farklılık arz etmektedir. Müteahhir kaynaklarda *müsnedün ileyh* terimi "bir şeyi ötekine *isnâd* etmek" anlamındaki *esnedehû ilâ* fiilinin şahıstan mücerred *ism-i mef'ûlü* olarak açıklanırken, *müsned* terimi de aynı *fiilin* şahsa bağlı *ism-i mef'ûlü* olarak açıklanmaktadır. Literal olarak, *müsnedün ileyh*, "bir şeyin kendisine *isnâd* edildiği şey"; *müsned* ise "(ötekine) *isnâd* edilen şey"dir. Böylece *müsnedün ileyh*, öznedir; yani yüklem kendisine *isnâd* edildiği cümlelerin parçası; *müsned* ise yüklemdir; yani özneye *isnâd* edilen cümlelerin parçasıdır (bkz. çalışmamız, 4.2).

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında ve 18. yüzyıl sözlüğü Tâcü'l-Arûs'ta, *üsnide ilâ*, [belli bir *müsnedün*] *müsnedün ileyhi* olmak" (yani cümlelerin ikinci vazgeçilmez parçası olmak) anlamında bir gramatik ifade olarak geçmektedir (Bkz. çalışmamız, 4.3).

10. asırdan 15. asra kadarki kaynaklarda, *esnedehû ilâ*, "bir yüklemi özneye *isnâd* etmek" anlamında teknik gramatik ibare olarak geçmektedir (Bkz. çalışmamız, 4.3). Bu anlamda *esnedehû ilâ*, *esnede's-şeye ilâdan* "bir şeyi ötekine nispet etmek" geliştirilmiştir (bkz. çalışmamız, 4.2). *Esnedehû ilânın* meçhûl kipi *üsnide ilâ*, "bir şeye yüklem olarak *isnâd* edilmek" anlamında kullanılmaktadır ve onun şahsa bağlı *ism-i mef'ûl* şekli *müsned ilâ* "bir şeye yüklem olarak *isnâd* edilen şey" anlamına gelmektedir. Bu anlamda üçüncü muttasıl müzekker zamir *müsned ilânın* sonuna eklendiğinde, *müsnedün ileyh* formunu elde ederiz. Bu formun, kendi içinde mücerred *ism-i mef'ûl* olan ve "özne" anlamındaki bir teknik terim olan *müsnedün ileyhten* ayırılması gerekmektedir (bkz. çalışmamız, 4.3.1).

Yukarıda tartışılan anlamıyla *esnedehû ilâ*, *üsnide ilâ* ve *müsned ilânın*, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*ında geçmediği nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Müteahhir kaynaklarda *esnede ilânın* mastarı *el-isnâd ilânın* veya *el-isnâdın* da, "bir yüklem bir özneye *isnâd*" anlamına geldiğini de görüyoruz (bkz. çalışmamız, V). Hatta İbn Akîl, *el-isnâd ileyh*, "bir yüklem bir özneye *isnâd*" anlamına gelen *el-ihbâru anih* ile tefsir etmektedir (Bkz. çalışmamız, V). *el-İsnâd ileyh* veya *el-isnâdın*, ismin bir özelliği olduğu söylenmelidir; çünkü *isim*, bir yüklem kendisine *isnâd* edildiği cümlelerin yegane parçasıdır. Bir yüklem, cümlelerin öteki iki parçasına, *fiile* (=fi'l) veya *edata* (=harf) *isnâd* edilmesi imkânsızdır (Bkz. çalışmamız, V).

İsnâdın özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi karşıladığı şeklindeki hakim görüşün, müteahhir kaynaklardaki bilgilere göre reddedilmesi gerekmektedir (Bkz. çalışmamız, V).

Müteahhir kaynaklarda *s-n-d*, *h-b-r* ve *h-d-s* köklerinden türeyen gramatik terimler arasında bir uyumun var olduğunu görüyoruz. Örneğin, özne, *el-müsnedü ileyh*, *el-muhberu anih* ve *el-muhaddesü anih*; yüklem ise *el-müsned*, *el-haber* ve *el-hadîs* olarak isimlendirilmektedir. Bu uyumun öteki örnekleri için çalışmamızın VI. bölümüne bakınız. Bu üç köke ait olan terimler arasında kavramsal farklılıkların olup olmadığını saptamak için hala ayrı bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Ebu Hayyân= Ebû Hayyân, **Menhecî's-Sâlik, Ebû Hayyân's commentary on the Alfiyya of Ibn Mâlik**, girişle beraber editörlüğünü Sidney Glazer yapmıştır; American Oriental Series, Vol. 31, American Oriental Society (New Haven, Connecticut, 1947).

Blanc= Blanc, H. "**Linguistics Among the Arabs**", *Current Trends in Linguistics*, ed. Thomas A. Sebeok, Vol. 13, *Historiography of Linguistics* (The Hague-Paris, 1975).

Eİ² = **Encyclopaedia of Islam**, yeni baskı (Leiden-London, 1960-).

Feyyûmî= el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed Aliyy, **el-Misbâhu'l-Munîr fi Ğarîbi Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i**, 1-2 cüzler (Kahire, 1325).

Fleischer= Fleischer, H. L., **Kleinere Schriften**, 3 cilt (Leipzig, 1885-1888).

Goldziher= Goldziher, I., **History of Classical Arabic Literature**, (Hildesheim, 1966).

Hava= Hava J. G., **Arabic-English Dictionary** (Beyrut, 1951).

İbn Akîl= İbn Akîl, **el-Ficce, Carmen Didacticum Gramaticum auctore Ibn Malik et in Alficcum Commentarius quem Conscriptit İbn Akîl**, ed. F. Dieterici (Leipzig 1851).

İbn Enbârî, Esrâr= el-Enbârî Kemalüddin Ebu'l-Berekat, İbn Al Anbarî's **Esrâru'l-Belâğa**, ed. I. F., Seybold (Leiden, 1886).

İbn Hişâm, *Katr* = İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Cemalüddin el-Ensari, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ**, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire, 1941).

İbn Hişâm, *Şüzûr* = İbn Hişâm Ebû Muhammed Abdullah Cemalüddin e-Ensari, **Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti'l-Kelâmi'l-Arab**, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire, [ts.])

İbn Cinnî, = İbn Cinnî Osman, **Kitâbü'l-Lüma' fi'n-Nahv** (Manuel de grammaire arabe), Ed. Hadi M. Kehrida, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Semitica Upsaliensia 3 (Upsala, 1976).

İbn Serrâc=İbn Serrâc Ebubekr, **Kitâbü'l-Usûl fi'n-Nahv**, tah. Abdülhüseyn el-Fetelî, vol. I (Necef, 1973); vol. II (Bağdad, 1973).

İbn Ye'îş= İbn Ye'îş Ebu'l-Bekâ, **Ibn Ja'is Commentar zu Zamachşari's Mufassal**, 2 cilt, ed. G. Jahn (Leipzig, 1882-1886).

İbn Ye'îş, (Kahire= İbn Ye'îş, **Şerhu'l-Mufassal**, 1-10. cüzler, (Kahire, [ts.]).

Jahn I/1= Jahn, G., **Sibawaihi's Burc über die Grammatik übersetzt und erklärt von Dr. G. Jahn**, vol. 1, İlk sayfalandırma (Berlin, 1895).

Jahn I/2= Jahn G., **Sibawaihi's Burc über die Grammatik übersetzt und erklärt von Dr. G. Jahn**, vol. 1, İkinci sayfalandırma (Berlin, 1895).

Jahn I/3= Jahn G., **“Zum Verständniss des Sibawaihi. Eine Erwiderung”**, Sibawaihi's Burc über die Grammatik übersetzt und erklärt von Dr. G. Jahn, vol. 1, üçüncü sayfalandırma (Berlin, 1895).

Cürçânî= el-Cürçânî Ali b. Muhammed, **Kitâbü't-Ta'rifât**, (Kahire, 1321).

Lane= Lane E. W., **Arabic-English Lexicon**, 8 cilt (London, 1863-1893).

Levin= Levin A., **“Sibawayhi's view of the Syntactical Structure of kâna ve axatühâ”**, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, vol. 1 (1979), s. 185-213. Institute of Assian and African Studies, The Hebrew University, Jerusalem.

Lisân= İbn Manzûr Ebu'l-Fadl Cemalüddin, **Lisânü'l-Arab**, 15 cilt (Beyrut, 1968).

Lisân, Kahire= İbn Manzûr Ebu'l-Fadl Cemalüddin **Lisânü'l-Arab**, 1-20 cüzler (Kahire, 1308).

Mosel= Mosel U., **Die syntaktische Terminologie bei Sibawaihi**, 2 cilt (München, 1975).

Müberred= el-Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, **Kitâbü'l-Muktadab**, tah. Muhammed Abdülhalık Uzayme, 4 cilt (Kahire, 1385-1388).

Praetorius= Praetorius, F., **“Sibawaihi's Buch über die Grammatik nach der Ausgabe von H. Derenbourg und dem Commentar des Sîrâfi übersetzt und erklärt und mit Auszügen aus Sîrâfi und anderen Commentaren versehen von Dr. G. Jahn”**, Göttingische gelehrte Anzeigen, 1894, nr. 9.

Reckendorf= Reckendorf, H., **Arabische Syntax** (Heidelberg, 1921).

Sibeveyhi= Sibawaihi, **Le Livre de Sibawaihi. Traité de grammaire arabe**. Texte arabe publié par Hartwig Derenbourg, 2 cilt (Paris, 1881-1889).

Suyûtî= es-Suyûtî Celalüddin, **Kitâbü Hem'i'l-Hevâmi' Şerhu Cemi'l-Cevâmi' fi İlmi'l-Arabiyye**, 1-2 cüzler, (Kahire, 1327).

Tâc= ez-Zebîdî Mürtezâ, **Şerhu'l-Kâmûsi'l-Müsemmâ Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, 10 cilt (Kahire, 1306-1307).

Trumpp= Trumpp, E., **Einleitung in das Studium der Arabischen Grammatiker, Die Ajrumiyyah des Muhammad bin Daüd**, Arabischer Text mit Übersetzung und Erläuterungen von Ernst Trumpp (München, 1876).

Weiss= Weiss B., **“A Theory of the Parts of Speech in Arabic”**, *Arabica*, XXIII/1 (1976), s. 232-36.

Wright= Wright W., **A Grammar of the Arabic Language**, 2 cilt, (Cambridge, 1896).

Zeccâcî= ez-Zeccâcî Abdurrahman, **el-Îzâh fi İleli'n-Nahv**, tah. Mâzin Mübârek, (Kahire, 1959).

Zemahşerî= ez-Zemahşerî Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **el-Mufassal**, tah. J. P. Broch., ikinci baskı, (Christianiae, 1879).